

SENÂÎ-Yİ GAZNEVÎ'NİN HADİKATÜ'L HAKİKASI'NİN BÖLÜMLERİ

DR. NURDAN KABAN *

Öz

Senâî-yi Gaznevî (ö. 525/1131), V. (XI.) yüzyılın ikinci ve VI. (XII.) yüzyılın ilk yarısında dinî ve tasavvufi konularda kaleme aldığı eserleriyle, Fars tasavvuf edebiyatının en önemli sûfî şairidir. V. (XI) yüzyılın ortalarında Gazne'de dünyaya gelen Senâî, oldukça iyi bir eğitim almıştır. Kadılık makamında memurluk yapmak için yetiştirilmesine rağmen meslek olarak şairliği seçmiştir. Gençlik yıllarında babasının isteğiyle Belh'e gitmiştir. Belh'ten ayrılmak zorunda kalmasının ardından da uzun yıllar boyunca Horasan'ın çeşitli şehirlerine yolculuklar yapmıştır. Mutasavvıf bir şair olarak olgunlaşmasını ve gelişmesini sağlayan bu yolculukların tamamlanmasıyla Gazne'ye geri dönmüş ve bir müddet yaşadktan sonra vefat etmiştir.

Senâî hayatının son evresinde, Gazne'de *Dîvân'*ını bir araya getirmiş ve en meşhur eseri *Hadikatü'l-hakika'yı* yazmıştır. On babdan oluşan bu eserde dinî, tasavvufi, felsefi, ahlaki ve ilmî konuların yanında adalet ve geçim sıkıntısı gibi toplumsal konular da yer almaktadır.

Bu çalışmada, Senâî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş ve ünlü eseri *Hâdika'*nın bölümleri ve bu bölümlerde işlenen konular anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Senâî-yi Gaznevî, Hadikatü'l-hakika, tasavvuf, mesnevi.

* DR. NURDAN KABAN, Fars Dili ve Edebiyatı, Persian Language and Literature, E-mail: nurdankaban@hotmail.com, (Makale Geliş Tarihi: 01.06.2021/Kabul Tarihi: 14.07.2021).

ABSTRACT

Sanai Ghaznavi (d. 525/1131), in the second half of V/XI century and in the first half of the VI/XII century was the most important Sufi poet of Iranian Sufi literature with his works on religious and sufism. He was born in Ghazni in the middle of the V/XI century and he received a very good education. Although he trained as a civil servant in the courthouse, he chose to be a poet as a profession. In his youth, he went to Balkh upon his father's request. After he had to leave Balkh, he traveled to various cities of Khorasan for many years. With the completion of these journeys that enabled his to mature and develop as a sufi poet, he returned to Ghazni and died in this city after living for a few years.

Sanai in Ghazni where he spent the last years of his life was busy gathering his Diwan and writing his most famous mesnevi which Hadiqatu'l-haqiqa. In addition to religious, sufism, philosophical, moral and scientific issues, the best examples of social issues such as justice, livelihood difficulties are seen in Hadiqatu'l-haqiqa which consists of ten parts.

Key words: Sanai Ghaznavi, Hadiqat al Haqiqa, sufism, mathnawi.

چکیده

سنایی غزنوی (متوفی ۱۱۳۱/۵۲۵) با نگاشتن آثار عرفانی و تصوف در اواخر سده پنجم و اوایل سده ششم از مهمترین شاعران صوفی در حوزه ادبیات عرفانی می باشد. سنایی که در اواسط قرن پنجم در غزنه متولد شده است از تحصیلات بسیار خوبی بهرمنند گردیده. هرچند به عنوان کارمند در دستگاه حکومتی آموزش دیده بود اما شعر را به عنوان پیشه خود برگزید. در دوران جوانی به پیشنهاد پدرش راهی بلخ شد. پس از جدایی از بلخ نیز سال های متمادی در شهر های مختلف خراسان زندگی کرده است. پس از اتمام این سفرها ، که او را قادر به بلوغ و رشد به عنوان یک شاعر صوفی کرد ، به غزنه بازگشت و پس از مدتی زندگی درگذشت.

سنایی در دوران واپسین زندگی خویش دیوان اشعار خویش را جمع آوری نموده و مهمترین اثرش یعنی حدیقه الحقیقه را نوشته است. این اثر که مشتمل بر ده باب است

شامل مسائل دینی، عرفانی، فلسفی، اخلاقی و علمی و همچنین مسائل اجتماعی مانند عدالت و مشکلات اقتصادی است.

در این تحقیق ضمن ارائه مقدماتی در خصوص زندگی نامه و آثار سنایی، در خصوص بخش هایی از حدیقه الحقیقه و موضوعات آن بحث شده است.

کلید واژه ها: سنایی غزنوی، حدیقه الحقیقه، تصوف، مثنوی

GİRİŞ

Tasavvuf, II. (VIII.) yüzyıldan itibaren İslam coğrafyasında hızla yayılmıştır.¹ Bu yüzyıldan itibaren, ilk olarak Arap edebiyatında ortaya çıkan tasavvuf edebiyatı, Fars edebiyatında ve diğer edebiyatlarda kendisini göstermiştir. Tasavvuf edebiyatının Fars edebiyatındaki gelişimi, Arap edebiyatına göre daha hızlı ve daha kapsamlı bir şekilde olmuştur. Fars edebiyatındaki ilk şiir örneği Ebû Sa'îd-i Ebü'l-Hayr'ın (ö. 440/1049) rubaileridir; ancak tasavvufi şiirin ilk büyük şairi Senâî-yi Gaznevî'dir. En önemli eseri *Hadîkatü'l-hakîka*, İran edebiyatındaki tasavvufi mesnevilerin ilkidir. Senâî, Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-sûfiyye*'si, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*'sı Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*'u ve Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ*'sı gibi kendisinden önceki mutasavvıfların eserlerinde ele aldıkları tasavvufi konuları büyük bir ustalıkla kendi şiirinde işlemiştir. Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) tasavvufi görüşlerini şiir yoluyla anlatırken Senâî'nin üslubunu izlemişlerdir. Senâî ile birlikte İran tasavvuf edebiyatında büyük mutasavvıflar devri başlamıştır.²

¹ Azmi Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, Fatih Sultan Mehmet Kütüphanesi, S. 1, İstanbul 1995, 64.

² Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", 67.

SENÂÎ-Yİ GAZNEVÎ

Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Âdem es-Senâî, 464 (1071) yılında Gazne'de dünyaya gelmiştir.³ Gazneli Sultan İbrahim (ö. 492/1099), Sultan III. Mesud (ö. 508/1115), Behram Şah (ö. 552/1157),⁴ Selçuklu Sultanı Sencer (ö. 552/1157) gibi hükümdarlarla ve Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Seyyid Hasan Gaznevî, Muizzî, Osman Muhtârî ve İmâdî gibi şairlerle çağdaştır.⁵

Senâî, çocukluk ve gençlik yıllarını Gazne'de geçirmiş ve iyi bir eğitim almıştır.⁶ Kur'an, hadis, kelim, lügat ve edebiyatın yanında astronomi, tıp ve musiki alanında da bilgi sahibidir. Felsefeye olan ilgisinden dolayı "Hakîm" unvanıyla şöhret bulmuştur.⁷ Zamanının ilimlerine aşina olmasıyla birlikte şairliğindeki becerisi ona Gazneli sarayında önemli bir yer ve şöhret kazandırmıştır.⁸ Gençlik yıllarında, Farsça şiir söyleyen şairlerin yanında Arapça yazan şairlerin divanlarına da ilgi duymuş, onları okumuş ve incelemiştir.⁹

Senâî, 492 (1099) yılında Gazne'den Belh'e gitmek zorunda bırakılmıştır.¹⁰ Babasının tavsiyesi ile şehrin ileri gelenlerinden Es'ad-ı Herevî'nin¹¹ himayesine girmiş, ona ve başka şahsiyetlere methiye şiirleri yazarak Belh'teki hayatını sürdürmüştür. Ayrıca bu şehirde hayatın anlamını, kendi varlığını, dinî ve tasavvufi gerçekleri derinlemesine düşünme ve irdeleme fırsatını bulmuştur. Bazen de insanlardan uzaklaşıp uzlette yaşamayı tercih etmiştir.¹²

Belh'te bulunduğu zaman diliminde Serahs, Herat, Merv ve Nişabur gibi şehirlere yaptığı yolculuklar vesilesiyle, kendisindeki ruhi değişime

³ Ateş, Ahmet, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", *Necati Lugal Armağanı*, 7 (50), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1968, 119.

⁴ Zebîhullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, İntişârât-i Firdevs, Tahran 1371 hş., 552.

⁵ Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 136.

⁶ Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 120.

⁷ Abdülhuseyn Zerrînkûb, *Custucû der Tasavvuf-i Îrân*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1386 hş., 244.

⁸ Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 121.

⁹ Saim İnal Savi, "Senâî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 502.

¹⁰ Safâ, II, 555; Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 125.

¹¹ Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 125; Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Divân* (tsh. Pervîz-i Bâbâyî), Müessesesi-i İntişârât-i Nigâh, Tahran 1375 hş., 279.

¹² Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 127.

yön veren mutasavvıflarla tanışmıştır. Bazı kaynaklarda hac farizasını yerine getirmek maksadıyla Belh'ten ayrıldığı ve dönüş yolunda Şeyh Ebû Yûsuf el-Hemedânî'ye (ö. 535/1140) intisap ettiği nakledilmiştir;¹³ ancak şairin bu yolculuğu ve Şeyh'e intisabı hakkında kendi beyanına dayanan hiçbir ifadesi bulunmamaktadır.¹⁴ *Dîvân'*ında sadece Kâbe-i Şerif'i ziyaret arzusuyla dile getirdiği şiirleri vardır.¹⁵

Senâî, zıt ve geçimsiz tabiatı ve eleştirel üslubu nedeniyle Belh şehrinde bir takım sorunlar yaşamış hatta şehrin ünlü edebiyatçılarından bazılarınun eleştirilerine maruz kalarak Belh'i terk etmeye zorlanmıştır.¹⁶ Nitekim, babasının tavsiyesi ile Belh'te hizmetine girdiği Es'ad-ı Herevî'nin eğlence meclisi hakkında da çeşitli sözler sarf etmesi nedeniyle Herevî tarafından Belh'ten kovulmuştur.¹⁷

Belh'ten zorla çıkarılan Senâî, Gazne'ye dönmeyip 505 (1111-12) yılında Serahs'a gitmiştir. 518 (1124) yılına kadar da bu şehirde yaşamıştır.¹⁸ Serahs'ta ikameti nisbeten uzun sayılan Senâî, oradan Herat, Merv, Nişabur ve Harizm şehirlerine yolculuklar yapmış ve tekrar Serahs'a dönmüştür.¹⁹

Uzun yıllar süren yolculukları iç dünyasında meydana gelen köklü değişikliklerin yanında eserlerinde ele aldığı meselelere farklı bir yön vermesini sağlamış²⁰ olsa da bu yolculuklarda pek çok acı olayla da karşılaşmıştır. Hatta birinde Nişabur'da bir handa konakladığı esnada hırsızlıkla suçlanmıştır.²¹ Yaklaşık bir buçuk ay bu hırsızlık söylentileriyle adı anılan Senâî, çok kötü muamelelere maruz kalmış ve bu durumun kendisinde

¹³ Safâ, II, 556.

¹⁴ Savi, "Senâî", 502.

¹⁵ Senâî, *Dîvân*, 222

¹⁶ Senâî, *Dîvân*, 210; Zerrînkûb, *Custucû der Tasavvuf-i İrân*, 244; Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 131; Savi, "Senâî", 502.

¹⁷ Senâî, *Dîvân*, 209, 210; Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 131, 132.

¹⁸ Seyyid Ziyâuddîn Seccâdi - Câfer Şiârî, *Nâmeğeri Hadîka-i 'İrfân, Guzîde-i Eş'âr-i Senâî*, İntişârât-i Suhen, Tahran 1374 hş., 9.

¹⁹ Zerrînkûb, *Custucû der Tasavvuf-i İrân*, 244, 245.

²⁰ Dâvud Refî'î, *Tahkîk der Dîvân-i Senâî-yi Gaznevî* (Pâyannâme), Dânişgâh-i Terbiyet-i Muallim-i Tebrîz, Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî, Tebriz 1390 hş., 9.

²¹ Refî'î, 10.

meydana getirdiği eziyete tahammül edemeyerek intihara dahi teşebbüs etmiştir.²²

Senâî, 521 (1121) yılında Sultan Behram Şah'ın yönetimindeki Gazne'ye geri dönmüştür.²³ Gazne halkı ve şehrin ileri gelenleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır.²⁴ Bu dönemde, Senâî'nin *Divân*'ında ve *Hadîkatü'l-hakîka* eserinde övgüyle bahsettiği Ahmed b. Mes'ûd-i Tîşe onun için bir ev yaptırıp içini de donatmıştır.²⁵ Bu sayede Senâî, Gazne'de *Divân*'ını bir araya getirmekle meşgul olmuş ve *Hadîka* isimli eserini yazmaya başlamıştır.²⁶

Senâî, Gazne'ye döndüğünde muhtemelen yalnız yaşamıştır; çünkü Belh'e gitmeden önce Mekke'ye yaptığı yolculuğunda işaret ettiği eşinin, oğlunun, anne ve babasının kendisiyle birlikte olup olmadığına dair bir bilgi yoktur.²⁷

Senâî, Gazne'de tasavvufun yanında diğer ilimlerle de meşgul olmuştur. Bir şair olarak övgü, methiye ve hiciv yazmaktan da geri durmamıştır. Bu yıllarda Gazne sarayında kendisi için rahat bir ortam sağlansa da çoğunlukla sarayda bulunmayı istememiştir.²⁸ Bazı tezkirelerde yer alan; ancak doğruluğu kesin olmayan bir bilgiye göre de Behram Şah onu kendi kız kardeşi ile evlendirmek istemiş; fakat Senâî bunu kabul etmemiştir.²⁹

Senâî, memurluğun yerine şairliği meslek olarak tercih etmiş olmasına rağmen, o dönemin şairlik geleneğine göre bir saray şairi olmadığından tam bir methiye şairi sayılmamıştır. Ancak hayatının her döneminde

²² Senâî, *Mekâtib-i Senâî*, 10; Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 136.

²³ Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 139, 140.

²⁴ Abdülhuseyn Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, İntişârât-i 'İlmî, Tahran 1343 hş., 142.

²⁵ Safâ, II, 557; Seccâdî-Şiârî, 9; Senâî, *Divân*, 27; Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem es-Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şer'atu't-tarîka* (tsh. Muderris-i Razavî), Çâphâne-yi Sipehr, Tahran 1394 hş., II, 726.; Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 143, 144.

²⁶ Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 142.

²⁷ Safâ, II, 557.

²⁸ Zerrînkûb, *Custucû der Tasavvuf-i İrân*, 245.

²⁹ Senâî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şer'atu't-tarîka* (tsh. Muderris-i Razavî), II, 736; Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 142; Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkîretu's-su'arâ* (tsh. Edward Brown), İntişârât-i Esâfîr, Tahran 1382 hş., 95; Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 139, 143.

methiye şiirleri kaleme almıştır³⁰ ve *Hadikatü'l-hakika*'da bir şair olarak methiye yazmada karşı taraftan bir beklenti içinde olmadığını da ifade etmiştir.³¹

Senâî, halkın içinde çoğu zaman çıplak ayaklarıyla dolaşmıştır.³² Başına şapka takmaktan ve ayağına ayakkabı giymekten hicap duymuştur.³³ Senâî'nin çıplak ve tozlu ayaklarına rağmen Gazne'nin ileri gelenleri onu ısrarla evlerine davet ederek onun dervişane bir hayat sürmesini adeta desteklemişlerdir.³⁴ Hatta evlerinde, onu kendi yerlerine oturtmuşlar, kendileri de ayakta durmuşlardır.³⁵

Ancak Gazne'de, halktan ve şehrin ileri gelenlerinden gördüğü saygı ve değer sayesinde yaşadığı bu huzur devri çok uzun sürmemiştir. Çünkü *Hadikatü'l-Hadika*'nın bir bölümden hareketle eserin, ehl-i sünnete aykırı olduğu iddia edilmiş,³⁶ Senâî küfür ehli sayılmıştır; hatta bir rivayete göre bu sebepten dolayı Behram Şah tarafından hapse atılmıştır.³⁷

Senâî kendisini bu suçlamalardan kurtarmak için eserin bir nüshasını Bağdat'a, Büryânger adıyla bilinen Gazneli âlim Burhâneddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır Gaznevî'ye (ö. 551/1156) göndermiştir. Bu âlim, halifenin huzurunda bu eserin fakihler tarafından incelenmesini sağlamıştır. İncelemenin ardından da eserin İslam inancına uygun olduğunu ve Senâî'nin itikadının bozuk olmadığını belirten bir fetva ile Behram Şah'a hitaben yazılan bir mektup Gazne'ye gönderilmiştir.³⁸

Senâî, ömrünün sonuna kadar kendisi hakkında kötü konuşanlarla mücadele etmekten ve onlara söz söylemekten hiç geri durmamış, gururlu ve dik başlı bir hayat sürmüştür.³⁹ Çok az kimseyi sohbet etmeye layık

³⁰ Ateş, "Senâî", 484.

³¹ Senâî, *Hadikatü'l-hakika ve Şerî'atu't-tarika* (tsh. Muderris-i Razavî), II, 736.

³² Zerrînkûb, *Custucû der Tasavvuf-i İrân*, 245; Devletşâh-i Semerkandî, 96, 97; Ateş, "Senâî", 479.

³³ Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 142.

³⁴ Zerrînkûb, *Custucû der Tasavvuf-i İrân*, 245.

³⁵ Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 145.

³⁶ Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 144.

³⁷ Senâî, *Hadikatü'l-hakika ve Şerî'atu't-tarika* (tsh. Muderris-i Razavî), I, ۷-۱۰; Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 143.

³⁸ Senâî, *Hadikatü'l-hakika ve Şerî'atu't-tarika* (tsh. Muderris-i Razavî), I, ۱۰; Devletşâh-i Semerkandî, 97

³⁹ Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 144.

görmüştür.⁴⁰ Azgın ve günahkâr sayarak şikâyetle bulunduğu kimselerden uzakta yaşamış, maddi âlemin mülkünden ziyade gönül mülküne razı olmuştur.⁴¹

Senâî tevhid, aşk, marifet, dünyanın değersizliği ve zühd gibi tasavvufi konularda yüksek değer, duygu ve düşünceye sahip şiirler kaleme almıştır.⁴²

Hz. Muhammed'in (a.s.) haricinde övgüye layık bir kimse göremediğinden methiye şairliğini bırakarak dinî ve tasavvufi şiirler yazmaya yönelen Senâî,⁴³ Ehli sünnet mezhebindedir.⁴⁴

Ömrü boyunca oldukça zor bir hayat süren⁴⁵ Senâî'nin ölüm tarihi hakkında *Hadîka* nüshalarında 525 (1131)'ten 529 (1134-1135)'a kadar çeşitli tarihler yer almaktadır.⁴⁶ Eldeki mevcut bilgilere dayanarak 11 Şaban 525 (9 Temmuz 1131) tarihi Senâî'nin vefat tarihi olarak kabul edilebilmektedir.⁴⁷

Senâî-yi Gaznevî'nin Eserleri

1-Dîvân: Zühd ve kalenderlik ile ilgili şiirlerden, methiyelerden ve hicivlerden oluşan⁴⁸ *Divan*'da, 311 kaside, 6 terkihibend, 2 musammat, 400 gazel, 179 kıta ve 537 rubai yer almaktadır.⁴⁹ *Divan*, 1320 hş. tarihinde Tahran'da Muderris-i Razavî'nin tashihi ile yayınlanmıştır.⁵⁰

⁴⁰ Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 145.

⁴¹ Senâî, *Dîvân*, 280; Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 145.

⁴² Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 135.

⁴³ Senâî, *Dîvân*, 244; Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 135.

⁴⁴ Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Ali Muhammed Sabirî-Rukiyye Teymûriyân-Behzâd Sa'îdî), Kitâbhâne-yi Meclis-i Şûrâ-i Millî, Tahran 1389 hş., 360.

⁴⁵ Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 199; Senâî, *Dîvân*, 199, 266, 311, 632, 586

⁴⁶ Savi, "Senâî", 502; Zehra Durrî, *Şerh-i Duşvârihâyî ez Hadîkatu'l-Hakîka-i Senâî*, İntişârât-i Zevvâr, Tahran 1392 hş., 16.

⁴⁷ Savi, "Senâî", 502; Ateş, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", 150.

⁴⁸ Ali Asgar Beşîr, *Seyrî der Mulk-i Senâî*, İntişârât-i Beyhakî, Tahran 1356 hş., 77.

⁴⁹ Seccâdî-Şiârî, 21.

⁵⁰ Savi, "Senâî", 503.

2- Hadikat'ül-hakika ve Şerî'atü't-tarîka: *Hadikatü'l-hakika*, Senâî-yi Gaznevî tarafından VI. (XII.) yüzyılda⁵¹ hafif bahrinde fâilâtün mefâilün feilün ve mesnevi nazım şeklinde kaleme alınmıştır.⁵² Gazneli hükümdarı Sultan Behram Şah adına yazılan eser, on babdan oluşmaktadır.⁵³ Senâî'nin *Hadikatü'l-hakika* ismini verdiği bu eser, *Fahrnâme* adıyla da bilinmektedir. Mevlânâ ise *Mesnevî'* sinde bu eseri *Îlâhinâme* olarak adlandırmıştır.⁵⁴

Senâî beyit sayısı hakkında eserin iki yerinde açık bir şekilde 10.000 beyit ifadesini zikretmiştir ve yaygın görüş de budur; fakat Abdullatîf Abbâs, *Hadika'* ya yazdığı şerhte 12.000 beyitten söz etmektedir. Buradan eserin Bağdat'a gönderildiğinde on bin beyit olduğu; ancak sonradan beyit sayısına ilaveler yapıldığı sonucu çıkmaktadır.⁵⁵ İlk olarak Hindistan'da basımı yapılan eser, en kapsamlı şekilde Muderris-i Razavî (1896-1986) tarafından 1329 (1900) yılında yaklaşık 12.000 beyit ve on bab şeklinde basılmıştır.⁵⁶

Senâî vefat ettiğinde henüz tasnif ve tertibi yapılmamış olan *Hadika'* yı, Behram Şah'ın talimatıyla Ali er-Raffâ bir araya getirmiş ve esere bir mukaddime eklemiştir.⁵⁷ Eserin bazı yazmalarında birbirinden farklı beyit sayılarının bulunması, konuların tertibinde birlik ve bütünlüğün olmaması eserin son tanziminin şairin ölümünün ardından yapıldığını kanıtlamaktadır.⁵⁸

Senâî, bu eserde dinî ve tasavvufi görüşlerini açıklarken hikâyelerden, temsillerden ve efsanelerden çokça istifade etmiştir.⁵⁹ *Hadika* âyetlerin,

⁵¹ Senâî, *Hadikatü'l-hakika ve Şerî'atu't-tarîka*, II, 747.

⁵² Zerrînkûb, *Custucû der Tasavvuf-i İrân*, 247.

⁵³ Rieu Charles, *Catalogue of Persian Manuscripts*, British Museum, London 1879, I, 550; Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012, 474.

⁵⁴ Senâî, *Hadikatü'l-hakika ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Muderris-i Razavî), I, 5.

⁵⁵ Senâî, *Hadikatü'l-hakika ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Muderris-i Razavî), I, 1-ج؛ Durrî, 17.

⁵⁶ Durrî, 18.

⁵⁷ Safâ, II, 562

⁵⁸ Zerrînkûb, *Custucû der Tasavvuf-i İrân*, 247; Durrî, 17.

⁵⁹ Hamid Rızâ-yi Kânûnî, "Nigeriş-i Senâî be Dâstân der Hadika ve Dîvân", *Fasl-nâme-i Tahsîsi-yi Mutâla'ât-i Dâstânî*, S. 4, Tahran 1992, 100.

hikmetli ve tasavvufi sözlerin iç içe girdiği⁶⁰ bir tasavvuf ansiklopedisi özelliği taşımaktadır.⁶¹ Ayrıca tefsir, hadis, fıkıh, hikmet, irfan, edebiyat, mantık, kelam, tarih, burçlar ve tıp ilimlerinin inceliklerinin yanında edebî sanatlar açısından da zengin olan⁶² eserde varlık ve varlığın meydana gelmesi konularının ele alınışı tasavvuftan ziyade felsefidir.⁶³

Hadîka, tıpkı bir öğretmen gibi okuyucusuna yol göstermektedir. Okuyucu da kendini onunla konuşan ve onunla işiten bir öğrenci olarak görmektedir.⁶⁴

Hadîka, konularının taşıdığı değer, nazım şekli ve üslubu ile Senâî hayatta iken şöhret bulmuş ve asrın âlimlerinin, ediplerinin, belâgatçıların, şairlerinin ve tasavvuf şeyhlerinin meclislerinde şiirler söyleyip sohbet mevzularına dâhil ettikleri bir eser olmuştur. Bu şekilde uzak diyarlara da ulaşan *Hadîka*, herkesin nezdinde özel bir değer kazanmıştır.⁶⁵

Hadîka, başta Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) olmak üzere bu sahada pek çok mutasavvif şairi etkilemiştir. Aynı şekilde Hâkânî'nin *Tuhfetü'l-İrâkeyn* ve Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr* mesnevilerinin yanında tasavvuf alanında pek çok eserin yazılmasında da etkili olmuştur.⁶⁶

3- Seyrî'l-'ibâd ile'l-me'âd: Senâî'nin Serahs'ta bulunduğu sırada intisap ettiği Horasan kadısı Muhammed b. Mensûr es-Serahsî adına kaleme aldığı eser, diğer mesnevileri gibi *Hadîka* ile aynı vezinde ve haff bahrinde yazılmış bir mesnevidir. Manzume, yedi yüz beyitten fazladır. Sa'îd Nefîsî tarafından tashihi yapıp mukaddime eklenerek 1316/1898 yılında Tahran'da basılmıştır. Eserde, temsiller yoluyla insanın

⁶⁰ Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 137; İshâk Tuğyânî, *Şerh-i Muşkilât-i Hadîka-i Senâî*, İntişârât-i Dânişgâh-ı İsfahan, İsfahan 1381 hş., 1.

⁶¹ Rieu, I, 550; Yıldırım, 474.

⁶² Senâî, *Hadîkatu'l-hakika ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Muderris-i Razavî), I, ٤.

⁶³ Ali Rıza Muzafferî-Ali Dilâi Mîlân, "Berresî-yi Mebânî-yi Felsefî, İrfânî Hestî-şinâsî-yi Senâî der Hadîka", *Zebân ve Edeb-i Farsî-yi Dânişgâh-i Tebrîz*, S. 228, Tebriz 1392 hş., 181.

⁶⁴ Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, 137.

⁶⁵ Senâî, *Hadîkatu'l-hakika ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Muderris-i Razavî), I, ٤.

⁶⁶ Yıldırım, 474.

yaratılışından, nefsin ve aklın mertebelerinden, ahlaki meselelerden bahsedilmektedir.⁶⁷

4- *Kârnâme-i Belh*: Senâî'nin Belh'te yaşadığı zaman hafif bahrinde kaleme aldığı mesnevisidir.⁶⁸ Senâî'nin ilk mesnevisidir ve yaklaşık 500 beyitten oluşmaktadır.⁶⁹ Mizahî hicvin öne çıktığı eser, önce 1332 (1913) yılında Gazne'de Gulâm-i Cilânî Celâlî tarafından, sonra da Tahran'da 1334'te (1915) Müderris-i Razavî tarafından yayımlanmıştır.⁷⁰

5-*Senâîâbâd*: '*Aklnâme* ile aynı eser olduğu söylene de *Külliyât*'ın ön sözünde ayrı bir eser olarak geçmektedir. Eser, hafif bahrinde mesnevi nazım türünde 596 beyitten oluşmaktadır.⁷¹

6-*Tahrîmetü'l-kalem veya Tecrübetü'l-ilm*: Kalemin vasfı ve önemine işaretle tasavvufi konulara yer verilen eser 202 beyitlik küçük bir mesnevidir.⁷² İki defa İran'da, bir defa da Gazne'de basılmıştır.⁷³

7-*Aklnâme*: Hafif bahrinde *Senâîâbâd* ismiyle de neşredilen⁷⁴ ve ahlaki konuları ele alan bu mesnevi, 195 beyittir.⁷⁵

8- *Mekâtîb-i Senâî*: Senâî'nin çeşitli zamanlarda dostlarına, vezirlere, Gazne'nin ileri gelenlerine ve Sultan Behram Şah'a hitaben kaleme aldığı on yedi mektuptan oluşmaktadır.⁷⁶ Eser, Senâî'nin ruhî değişimden önceki ve sonraki düşüncelerini anlamak için faydalıdır. Hintli Dr. Ahmed Nezîr'in çalışmasıyla Hindistan'da basılmıştır.⁷⁷

⁶⁷ Safâ, II, 563.

⁶⁸ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Seyru'l-'ibâd ile'l-me'âd* (tsh. Sa'îd-i Nefîsî), İntişârât-i Mecelle-i Edebî-yi Nesîm-i Sebâ, Tahran 1316 hş., 5.

⁶⁹ Ebu'l-Mecd Mecdûd Senâî-yi Gaznevî, *Mecmu'e-i Çehâr Kitâb-i Nâyâb* (tsh. Gulâm Celâlî), Metbe-i Senâî, Dânişgâh-i Kâbil, Gazne 1332 hş., 183.

⁷⁰ Savi, "Senâî", 503.

⁷¹ Savi, "Senâî", 503.

⁷² Savi, "Senâî", 503.

⁷³ Beşîr, 76.

⁷⁴ Beşîr, 78.

⁷⁵ Savi, "Senâî", 503.

⁷⁶ Ref'î, 12.

⁷⁷ Beşîr, 79.

9-Tarîku't-tahkîk: *Hadîka* ile aynı vezinde 873 beyitten oluşmaktadır. Eserin üslubu, Senâî'nin üslubundan uzak olduğu için ona aidiyeti şüphelidir.⁷⁸

10-'Işknâme: Aşk, ruh, var oluş, ezeli olma, öğüt ve vaaz konularını açıklayan 576 beyitlik bir mesnevidir. *Hadîka* ile aynı vezindedir.⁷⁹ Gazne ve Tahran'da birer kez basımı yapılmıştır.⁸⁰

Senâî'ye aidiyeti şüpheli olan eserlerdendir.

11-Bâğ-ı İrem: Gazne'de *Behrâm u Bihrûz* adıyla 1332 (1913) yılında basılan eserin Senâî'ye ait olup olmadığı kesin değildir.⁸¹

12-Garîbnâme: Bir diğer adı *Kıssa-i Behrâm u Bihrûz*'dur. *Külliyât*'ta geçmeyen bu mesnevinin de Senâî'ye ait olduğu şüphelidir.⁸²

13-Behrâm u Bihrûz: Mahlası Senâî'nin mahlasına benzediği için ona isnat edilmiştir ancak bu bilgi kesinlik kazanmamıştır. *Hülâsînâme* olarak da isimlendirilen remel bahrinde bir manzumedir.⁸³

HADİKATÜ'L-HAKİKA'NIN BÖLÜMLERİ

1. Zanlarla ve Hislerle Nasıl Allah'ı Bilen Olunabilir? Kubbenin Üstünde Ceviz Kalır mı Hiç?

Hadîkatü'l-hakîka'nın birinci babı, Senâî'nin tevhidle ilgili görüşlerini ifade ettiği 49 beyitle başlamaktadır. Ardından mârifet, vahdet ve azamet, kıdem, safa ve ihlâs, istivâ, derecât, hıfz ve murakebe, hikmet, hidayet, mücâhede, takdis, yaratma ve kudret, fakr, hakikat sırrı, tazarru ve acz, zikir, vücud ve beka, şükür ve şikâyet, rezzâk, hub ve muhabbet, tecrid, sülûk, tevekkül, rüya, tenaküzü'd-dâreyn, isar, ittihad, ittisal, zühd ve zâhid, dünya sevgisi, namaz, huşu, hamd ve sena, ıftihar, münacat, kerem, inabe, ihlâs, kaza, şevk, rıza ve teslimiyet, Allah'ın kudretinden korkma, keramet, ubudiyet ve imtihan hakkında ifadeler yer almaktadır.

Bu bab, tasavvuf terimlerine en fazla yer verilen babdır. Allah'ın sıfatları, hiçbir şeye muhtaç olmaması, O'nun rızasını kazanma yolunda kulun

⁷⁸ Seccâdi-Şiârî, 23.

⁷⁹ Seccâdi-Şiârî, 22, 23.

⁸⁰ Beşîr, 78.

⁸¹ Savi, "Senâî", 503.

⁸² Savi, "Senâî", 503.

⁸³ Beşîr, 78.

hangi aşamalardan geçmesi gerektiği bu terimler vasıtasıyla açıklanmaktadır.

Bu babda yer alan ilk hikâye, ömürlerinde hiç fille karşılaşmamış tamamı kör olan şehir halkından bazılarının padişaha ait olan file dokunup ne olduğunu anlamaya çalışmalarını konu almaktadır. Bir diğer hikâyede bilgili bir kişi ile cahil bir kişinin konuşması karşılaştırılmakta, insanın bilmediği konuda gülünç duruma düşmemesi için susması tavsiye edilmektedir. Allah rızası için verilen zekât ve tevekkül sayesinde daha çok nimet elde edilmesi ile ilgili bir hikâyenin ardından devenin bedeninin şeklini eleştiren ve çirkin olarak nitelendiren bir adam üzerinden akıllı kişi için güzellik ve çirkinliğin olmadığı, her şeyin Allah'ın sanatı olduğu ve gözle değil akılla varlıklara bakıp özü görmek gerektiği anlatılmaktadır. Başka bir hikâyede, az bir miktarla bile olsa gönülden yapılan cömertliğin Allah katında değerli olduğu belirtilmektedir. Hz. Ömer oyun oynayan bir grup çocuğun yanından geçerken Abdullah b. Zübeyr hariç diğer çocukların ondan kaçmasını ve Hz. Ömer'in ona neden kaçmadığını sorması üzerine kaçacak bir suç işlemediğinden korkmak için bir neden olmadığını ifade etmesinin anlatıldığı hikâyeden sonra Süfyân es-Servî'nin (ö.161/778) Bâyezîd-i Bistâmî'ye (ö. 234/848 [?]) ibadet hakkında sorduğu soru ve Bâyezîd'in Allah'ı anmaktan bir an bile gafil olmamak gerektiğini açıkladığı bir hikâye ve müşahede ile ilgili namazda Allah'ı görür gibi ibadet edilmesi ile ilgili hadisin açıklandığı bir temsil gelmektedir.

Yine bu bölümde Allah'ın sebepsiz bir şekilde tüm rızıkların kaynağı ve tek yaratıcısının olduğunu anlatan bir temsilin ardından bir kuş ile Zerdüş'tün Allah'ın rızık kaynağı olması hakkında karşılıklı konuşmasının olduğu bir hikâye bulunmaktadır. Ayrıca uyanıklılık hakkında Hz. Ali'ye tembel ve uyusuk bir kişinin gecenin karanlığının mı yoksa gündüzün aydınlığının mı daha iyi olduğunu sorması üzerine Hz. Ali'nin, gönlünde aşk ateşinin kıvılcımları olan Allah âşıkları için her anın aydınlık olduğunu, âşıkların bu yolda yaya kalmayacağını söylemesini ve bu aşkın sırrının fani olan her şeyi yok etmesini konu alan bir temsil, Şeyh Gürgânî'nin oğluna tecrid hakkındaki nasihatlerini "ancak Allah vardır" ile dünyaya ait her şeyden vazgeçmesini, "mülkün sahibi kimdir?" sorusunun cevabını bularak tamamen yok olmasını tembihleyen bir temsil ve sonra da Şiblî'nin "mülkün sahibi kimdir?" sorusuna cevap veren münacatını anlatan bir hikâye gelmektedir.

Rüya bahsinde ise Senâî, maddi dünyada bir geminin içinde uyuyarak yolculuk yapanlar şeklinde tanımladığı dünya halkının rüyalarında gördüğü su, ateş, rüzgâr ve toprak gibi maddi unsurların rüya tabirliğini çeşitli temsiller kullanarak yapmaktadır.

Kays b. Âsım'ın (ö. 47/667) Hz. Muhammed (a.s.) tarafından zekât toplamak üzere görevlendirilmesini anlatan bir hikâyede "Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır (Tövbe: 9/79)." âyetinin telmihi ⁽⁸⁴⁾ bulunmaktadır.

"Onları doğru yoldan saptıracağım, olmaz isteklere sürükleyeceğim, putlara hayvanlar adatacağım da onların kulaklarını yarmalarını, Allah'ın yarattığını bozmalarını emredeceğim. Allah'ı bırakıp şeytanı dost edinen apaçık bir zarara düşmüş, ziyana uğramıştır (Nisâ: 4/119)." âyetinin açıklanmasının ardından dünya hayatına gönül bağlamayanın, uzak duranın mülkün asıl sahibine kavuşacağını ifade eden beyitler yer almaktadır.

Ardından Hz. Peygamber'in (a.s.) "Âdemoğlu için dört şey önceden belirlenmiştir: Fiziksel görünümü, karakteri, ölümü ve rızkı.⁸⁵" hadis-i şerifi açıklanmaktadır. Namazla ilgili kaleme alınan beyitlerde Hz. Ali ile ilgili bir kıssaya yer verilmekte ve namazın kusurlarını konu alan bir temsille namaz bahsi sona ermektedir.

Allah'ın yaratma sanatı ve kullarına takdir ettiği kaza ile ilgili olarak kör bir kişiye bir mücevher verilip değer biçmesi istenmesi üzerine kaleme alınan bir hikâyeye vardır. Burada mücevherin değerini onu bilen anlayacağı, kazânın ezelde tayin edildiği, yaratma sanatının Allah'ın elinde olduğu belirtilmekte ve insanın suretin kaynağını anlamasında nefsin defter, aklın ise kalem olduğu anlatılmaktadır.

"Beni yedirip içiren O'dur (Şu'arâ: 26/79)." âyeti açıklanıp insanı yaratan, doyuran ve onun susuzluğunu giderenin Allah olduğu, ardında da "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri

⁸⁴ Veyis Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, Aktif Yayın Evi, Ankara 2014, 112.

⁸⁵ Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'î's-Sagîr ve Ziyâdâtüh*, el-Mektebü'l-İslâmî, Kahire 2006, II, 774.

vardır ama onlarla göremezler, kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkıncıdır. İşte asıl gafiller onlardır (A'râf: 7/179)." âyetinin temsil yoluyla açıklandığı beyitlerde "Ey inananlar, Allah'a, Peygambere ve içinizden emredecek kudret ve liyakata sahip olanlara itaat edin. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız bir şeyde ihtilafa düştünüz mü o hususta Allah'a ve Peygambere müracaat edin; bu hareket hem hayırlıdır hem de sonu pek güzeldir. (Nisâ: 4/59)." âyetine telmih yapılmakta, her işte Allah ile olmanın değerine ve her şeyin Allah'tan olduğuna işaret edilmektedir.

Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılmasını anlatan temsilde ise "Rabbim! Kolaylaştır zorlaştırmayı, Rabbim hayırla sonuçlandır." duasına işaret edilmekte, ateşin Hz. İbrahim için gül bahçesine dönüşmesinden bahsedilmektedir.

Bu bölümde Senâî görüşlerinin sağlam temellere dayandığını göstermek için yaklaşık 48 âyet ve 36 hadis-i şerife ya doğrudan ya da dolaylı olarak işaret ederek deliller getirmektedir.⁸⁶ Bu bölüm, şeriatin ve tasavvufun temel konularına daha fazla ağırlık verilen ve tasavvuf terimlerine en fazla yerilen bölümdür.

2. Gönlün ve Ruhun İçin Hazine Ararsan Kur'an Denizine Dal

Bu bab, Kur'an-ı Kerim'in yüceliği, sırrı, mucizesi, hidayet vesilesi olması, izzeti, delili, Kur'an tilaveti, Kur'an dinlemenin fazileti, vecd hali, Hz. Âdem'in yaratılışı ve Hz. İsa'nın, Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelmesi, peygambersiz geçen dönemlerdeki cahillik hakkındaki ifadelerden ve peygamberlerden bahsetmenin cahilce konuşmaktan hayırlı olması konularından oluşmaktadır.

Kur'an'ın yüceliği hakkındaki beyitlerde "Kur'an, yedi harf üzere inmiştir.⁸⁷" ve "Kur'an-ı Kerim, Cenâb-ı Hakk'ın insanlar için kurduğu bir ziyafet sofrasıdır.⁸⁸" hadis-i şeriflerine işaret edilmektedir. Sırr-ı Kur'an

⁸⁶ Senâî, *Hadikatü'l-hakika ve Şer'atu't-tarika* (tsh. Ali Muhammed Saberî-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdi), 23.

⁸⁷ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ yayınları, Ankara 2014, IV, 458.

⁸⁸ İmam Hafız el-Münzirî, *Hadislerle İslam Tergîb ve Terhîb* (Çev. Ahmet Muhtar Büyükcınar, Durak Pusmaz, Ahmet Arpa, Abdullah Yücel), Huzur Yayınevi, İstanbul 2019, III, 276.

hakkında kaleme alınan beyitlerde “Ayrıca yeryüzünde sabit yüce dağlar yarattık. Sizlere tatlı sular içirdik (Mürselât: 77/27).”, “Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür (Kâria: 101/5).” ve “Şayet biz bu Kur’an’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz (Haşr: 59/21).” âyetlerine, Kur’an’ın hidayeti konusunda ise “Derken bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovasını kuyuya saldı; “Müjde! İşte bir oğlan çocuğu!” diye bağırdı. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu (Yusuf: 12/19).” âyetine işaret edilmektedir.

Kur’an’ın izzeti konusunda “Kitabı sana indiren O’dur. O’nun bazı âyetleri muhkem yani manası apaçık âyetlerdir ki, bunlar kitabın esas ve anasıdır. Diğerleri benzeşen yani müteşabihlerdir. Kalpleri gerçeklerden sapmaya meyilli olanlar, sırf kafaları karıştıracak şeyler bulmak için ve ona keyfî anlamlar yüklemek amacıyla kitabın müteşabih denilen kısmına uyarlar. Oysa Allah’tan başka kimse onun kesin yorumunu bilemez. Bu yüzden, bilgide derinleşenler şöyle derler: “Biz ona inanırız, onun tamamı Rabbimizdendir. Derin kavrayış sahipleri dışında kimse bundan ders almaz da (Âl-i imrân: 3/7).” âyetine ve Kur’ân-ı Kerim’in te’vili hakkında Hz. Peygamber’in (a.s.) “Kur’an’ı kim kendi re’yi ile tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.⁸⁹” hadisine işaret edilmektedir.

Kur’an’ın delili hakkında Hz. Peygamber’in (a.s.) “Kur’an’ı güzel ses ve makamlarla okuyun.⁹⁰” hadis-i şerifine işaret edilerek hoş olmayan üsluplardaki Kur’an tilavetinin mekruh olduğu ifade edilmektedir. Kur’an tilavetinde elif (ل) harfi ile vahdet mertebesi, ba (ب) harfi ile ilk yaratılan varlık olan akıl ve te (ت) harfi ile de nefis-i külli nitelendirilmiştir ve birlik, tüm varlıkta olduğu için elif (ل) harfinin tüm harflerde dolayısıyla da tüm varlıklarda olduğu belirtilmektedir.

Hız. Âdem’in ve Hız. İsa’nın yaratılması hakkında kaleme alınan beyitlerde insanın kendisini bir saymaması, gerçek anlamda bir olanın Allah olduğu vurgulanmaktadır. İnsanın önce dünyadan ardından kendinden uzaklaşıp son olarak Allah’a vuslatı üç zafer olarak nitelendirilmektedir.

⁸⁹ Canan, III, 218.

⁹⁰ Canan, IV, 431.

İlk iki adımda yenilgi yaşanılırsa üçüncü ve nihai zaferin elde edilemeyeceği ifade edilmektedir. İlk iki zaferin ise insanın nefsinden ve dünyadan kaçınması olduğu, bu dünyanın ikamet etmek için tehlikeli bir yer olduğu belirtilmektedir.

Bu babın son beyitleri insanları doğru yola ulaştıran, Allah'ın dininin sadıkları olan peygamberler hakkındadır. Bu beyitlerde Allah'a şirk koşmak ve cehalet kınanmaktadır. Peygamberlerden bahsetmenin cahilce sohbet etmekten hayırlı olduğu açıklanmaktadır. Allah'ı övdükten sonra peygamberlerin en şerefli olan Hz. Peygamber'e (a.s.) naat etmek gerektiği ifade edilmektedir.⁹¹

3. O inci gibidir, diğer peygamberler ise sedef

Üçüncü bab, çerağ-ı dünya (dünyanın lambası) olarak nitelendirilen Hz. Muhammed'e (a.s.) naat, nübüvvetin kemale ermesi ve kerametleri, Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, miraç, Hz. Muhammed'in (a.s.) diğer peygamberlere üstünlükleri, Hz. Peygamber'e salavat getirilmesi, Hz. Peygamber'in gönlünün fethi, "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik (Enbiya: 21/107)." âyetinin tefsiri, Hz. Peygamber'e selam vermek, onu diğer peygamberlerden üstün tutmak, Hz. Peygamber'in sıfatları, yedi yıldızın (Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Ay, Venüs, Merkür) sıfatları, Hz. Muhammed'in yaratılışı, mertebesi ve onun yaratılışının güzelliği, Cebrail'in faziletleri, Hz. Ebû Bekir Sıddîk'ın halifeliğinin övülmesi ve Allah'ın resulüne yakınlığı, mü'minlerin emiri Hz. Ömer'in adaletinin, Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin övülmesi, Cemel vakası, Sıffîn savaşı ve Ammâr b. Yâsir'in şehit edilmesi, Hz. Ali'nin katledilmesi, onun düşmanlarının ve onu kıskananların kınanması, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in övülmesi, Hz. Hasan'ın fazileti ve onu üzen durumlar, onun şehit edilme sebepleri, Hz. Hüseyin'in faziletleri, onun katledilmesi ve bu konuda Yezid'e dair işaretler, Kerbelâ olayı, Kerbelâ'da yaşanan zulüm hakkında, bu zulmü yapan Ömer b. Sa'd'ın ve Yezid'in kınanması ve bu duruma rıza gösterenlerin üzerine lanet okunması, yaşlı ve zayıf bir kadının her gün sabah vakti çocuklarını Kerbelâ olayının yaşandığı yere götürüp o günleri anımsatan rüzgârı içine çekmelerini istediği bir temsil, Ebû Hanîfe'nin, İmam Şâfi'nin övülmesi, bağnazlık ehlinin kınanması hakkında kaleme alınan beyitlerin ardından zühd, hikmet, vaaz ve nasihat,

⁹¹ Senâî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Ali Muhammed Saberi-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdi), 86.

müslümanın din kardeşi hakkında gıybet yapmasının kötülüğü, mücâhede hakkında müridin pirinden mücâhede yolunda alabileceği bir tedbiri önermesini istemesi ve pirin ona Allah yolunda mücadeleden vazgeçmemesini söylemesi üzerine kalem alınan bir temsil, ictihad ve takvâ ehli olmayı isteme, Hz. Musa'nın Allah'a en üstün ibadet nedir diye sorması ve takvâ cevabını alması hakkında bir temsil, "Cehalet bir hastalıktır." sözünün açıklanması, yolda bulduğu bir aynada yüzüne bakıp bir takım yanlış çıkarımlarda bulunan bir kadının gaflet ve cehaletini anlatan bir temsil, bir geminin içinde sahile ulaşmayı bekleyen insanların halini konu alan kötü zan ve dünya halleri isimli bir temsil; âlimlerin kınanmasının ardından ilim, âlim ve ilim arayanların övülmesi ile ilgili beyitlerle bu bab son bulmaktadır.⁹²

4. Seni Cehaletten Kurtarır Akıl, Seni Hakikate Ulaştırır Akıl

Dördüncü babda aklın sıfatları, halleri ve fiilleri, akıl ve akıllı kişinin övülmesi, aklın yaratılışı ve hakikatleri anlamadaki önemi, akla inanmayan kişinin Mürselât suresini okumaya yönlendirilmesi, nefis ve aklın şerefi, nefis ve akıl kelimelerinin dünyadaki anne ve baba kelimeleriyle tabir edilmesi, ticaret sırasında akıllıca karar verip fayda elde eden kişinin anlatıldığı hikâyede insanın bu dünyada gerçekleştirdiği iyi veya kötü fiillerin ticaret hayatına benzetilmesi, nefis-i külli ve nefis-i küllinin akıl ve mârifet ile bağlantısı, hayvani ruh, aklın mükemmelliği, yüceliği, güzelliği ve mertebeleri, dünyanın yaratılışı, görme ve hafızanın gücü, akıl ve şeriâtın birbirine bağlantısı bu babda ele alınan konulardır.⁹³

5. Cahilliğin Başı, Bilgisizliğin yüzü olmuş Şeytan Hücreğine Nasıl Gönül Dersin?

Bu bölümde bilimin faziletlerinin ve değerinin işlendiği beyitler bulunmaktadır. İlim elde etmek, bilginin derecesi, sorgulayabilme ve bilgi sahibi olmada sorumluluk sahibi olma konuları ele alınmıştır. Bu bölümde ele alınan ilim, nefsin arzularına ve dünyevi makamlara değil peygamberlerin yoluna yönlendirmektedir. Ayrıca sevginin tarifi, sevginin aydınlatıcı yönü, kalbin ve ruhun dereceleri ile kalbin Allah'a yöneltilmesi

⁹² Senâî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Ali Muhammed Saberî-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdi), 96.

⁹³ Senâî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Ali Muhammed Saberî-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdi), 154.

konuları bu babda bulunmaktadır. “Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda “Yer açın” dendiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. “Davranıp kalkın” dendiğinde de kalkın ki Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilme kavuşmuş olanları yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır (Mücâdele: 58/11).”, “Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek ve ayakta durarak ibadet eden, ahiretten sakınan ve Rabbinin rahmetini uman gibi midir? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri öğüt alırlar (Zümer: 39/9).” âyetlerine ve “Âlimler peygamberlerin varisleridir.⁹⁴”, “İlim Çin’de de olsa gidip alınız; çünkü ilim talep etmek her mü’minin üzerine farzdır.⁹⁵” ve “Âlimin uykusu cahilin ibadetinden hayırlıdır.⁹⁶” hadis-i şeriflerine bu babda işaret edilmiştir.

Bu babda yer alan dört temsil ve üç hikâyeden ikisi Şibli (ö. 334/946) hakkındadır. Bu hikâyelerden ilki ilme sarılarak ihlâslı olmak ve riyadan uzak durarak sadık kul olmak hakkındadır. İkincisi ise insanın ilim sayesinde önce kendisini sonra da Allah’ı tanınması ile ilgilidir. Hz. Âdem’in ve aşkın yer aldığı başka bir hikâyede Hz. Âdem’in ilimle sultan olmasının ardından kalbini dinleyip aşkın peşinden gitmesi ve sonunda çıplak kalması anlatılmaktadır. Bir diğer hikâye aşk ve âşıklığın olgunluğu hakkındadır.

Senâî, akıllı insanın çok fazla, ancak aşkta olgunluğa erenlerin çok az sayıda olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca aşk, gönül, ruh ve bunların mertebeleri hakkında görüşlerini açıklamaktadır. Hakiki aşk ve muhabbeti yüceltirken aşktan dolayı ızdırap içinde olan ruhu, mantıklı hareket ederek huzurlu olan ruha tercih etmektedir.

Manevi duyguları uyandırıp sevgiliyi mükemmel kılan mecâzi aşk ise hakiki aşka ulaşmanın bir yoludur. Hakiki aşka ulaşma amacı taşımayan mecâzi aşk, tasavvufi açıdan makbul değildir. Mecazi aşk, hakiki ve ilahi sevginin bir ışığıdır; çünkü dünyadaki iyilik ve güzelliklerin tamamı ebedi sevgili olan Allah’ın bir göstergesidir. İnsana bahşedilen sevmeye duygusunun sağladığı temel avantaj, insanın kendisini geliştirmesine ve

⁹⁴ Canan, XI, 488.

⁹⁵ Elbânî, II, 727, Hadis No: 3913.

⁹⁶ Bediüzzaman Furûzanfer, *Ehâdis ve Kısas-i Mesnevî* (tsh. Huseyin Dâvudî), Müessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1381 hş., II, 156. Beyit No:254.

bencillikten kaçınmasına sebep olmasıdır. Bu nedenle öncelik her zaman maşuktur ve O'nun yolunda her türlü fedakârlığa katlanılır. Allah yolunda insanın başarı kazanmasının koşulu O'na doğru yönelmesidir ve aşk olmadan bu eylem mümkün değildir.

Son beyitlerde ise gecenin sıfatları dile getirilmiştir. Senâî bu beyitlerde geceyi siyah bir denize benzetirken kendisini o denizin incisi olarak nitelendirmektedir. Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs ve Merkür gezegenlerinin çeşitli şekillerde tasvirlerini yaptığı beyitlerin ardından gökyüzünü göğsüne, yıldızları da gözyaşlarına benzetmektedir. Güneşin doğması ile yeryüzünün aydınlandığı sabah vaktini kendisi gibi sarı yüzlü olarak nitelendirmekte, sabah olduğunda dünyanın aydınlanmasını bilgin gönüle benzetmekte, gecenin ve yıldızların gökyüzünden adeta dökülürcesine yok olmasını gecenin ve yıldızların sabahtan korkmalarına bağlamaktadır. Senâî'ye göre sabah vakti, gönlü ve ruhu saçtığı misk kokusuyla alıp götüreren bir dilber gibi gelmektedir.⁹⁷

6. Beden Din Sayesinde İnsandır, Allah'tan Gayrısı İnsana Haramdır

Bu bab, nefs-i külliden bahseden beyitlerle başlamaktadır. Kötü duyguların bastırılmasının gerektiğini söyleyen Senâî, nefsin çirkin özelliklerini anlatarak nefs-i külli ile bir konuşma gerçekleştirmektedir. Allah'ı talep eden kulun yani müridin sıfatları, kul için rahatlık ve neşe hali olan bast terimi bu babda açıklanmaktadır. Ölüm hatırlatılmakta ve ölümü ihmal etmeyin vurgusu yapılmaktadır. Görme ile akıl ve aşk arasındaki ilişki çok kısa bir şekilde açıklanmaktadır. Ardından Hz. İsa ile bir gözü kör adamın hikâyesi yer almaktadır. Adam, Allah'tan ihlâslı bir şekilde yağmur yağdırmasını istemekte ve yağmur yağmaya başlamaktadır.

Güzel yüzlülerin ve kötü huyluların sıfatları, iyi ve çirkinin açıklanması, şevgililerin sıfatları, şehvetin kınanması, güzel yüzlülerin ve sevgililerin sıfatları anlatılmaktadır.

Dünyanın kınanması hakkında bu dünyaya gönül bağlanmaması gerektiği belirtilmekte, dünya anne, insan da dünyanın çocuğu olarak tasvir edilmektedir. حُرْمَتُ عَلَیْكُمْ ifadesi ile "Analarınız, kızlarınız, kız

⁹⁷ Senâî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Ali Muhammed Saberî-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdi), 166.

kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (evliliğiniz son bulduğunda) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir (Nisâ: 4/23).” âyetinin iktibası ⁽⁹⁸⁾ yapılarak dünya ile yakınlaşmanın haram olduğu ifade edilmektedir.

Riba ve faizi konu alan beyitlerde *يُمَحَقُ* ifadesi ile “Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez (Bakara: 2/276).” âyetine işaret edilmektedir. Ayrıca faiz alan kişilerin “O gün cehennem o altını, gümüşü alevleyecek ve onlar cehennem ateşinde kızdırılıp alınlarına, yanlarına, sırtlarına bastırılacak, onlarla dağlanacaklar ve işte bunlardır kendiniz için biriktirdiğiniz şeyler denecek, tadın biriktirdiklerinizin azabını (Tövbe: 9/35).” âyetini okumaları istenmektedir.

Bu babda dünyanın değersizliğinden, dünyaya yüz çevirmekten ve nefis terbiyesinden bahsedilmektedir. Hz. Peygamberin “Kim nefisini bilirse Rabbini bilir.”⁹⁹ hadisi birkaç beyitle açıklanmaktadır. Hırs, şehvet ve öfke yerilmekte; aklını kullanan hiçbir insanın gamsız bir hayat süremeyeceği, nefse ve hevaya uymanın zararları, nefis ve hevasına yenik düşen bedendeki ruhun, din ve bilgi gidasından mahrum kalması konularına yer verilmekte ve “İnsanlar yaşadıkları gibi ölürler ve öldükleri gibi haşrolurlar.”¹⁰⁰ hadis-i şerifine işaret edilmektedir.

İnsanlık ve hayvanlık konusu işlendikten sonra balıkla kuşun dostluğunu anlatan bir hikâyeye yer verilmekte, ardından “Doğrusu biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar onu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korktular. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalim, çok bilgisizdir (Ahzab: 33/72).” âyeti açıklanmakta, aklın ve edebin insanın zineti olması gerektiği ifade edilmektedir.

⁹⁸ Değirmençay, 113.

⁹⁹ Mustafa Dirâyetî, *Terceme-i Tasnîf-i Gururu'l-Hikem ve Dureru'l-Kelim*, Merkezü'n-neşru't-Tâbî li Mektebi'l-İlâmî'l-İslâmî, Kum 1366 hş., 294, Hadis No: 5/194.

¹⁰⁰ Nureddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkatu'l-mefâtiḥ*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2015, I, 332, VII, 375, VIII, 431.

Bu bölümde kötü kalpli kimseler kınanırken cesaret ve gayret övülmekte, çok yemek yeme kınanmaktadır.

Dünyadan el çekmek olarak ele alınan tecrid hakkında, Hz. İsa'nın göğşe yükselmesi sırasında elbisesine zaruretten dolayı iliştirdiği bir iğnenin, göğün dördüncü katında kalmasına ve daha fazla ilerleyememesine sebep olması anlatılmaktadır. Hz. İsa ile şeytan arasında geçen bir konuşma da hikâye şeklinde aktarılmaktadır. Buna göre Hz. İsa bir taş parçasını başının altına koyup uyur. Uyandığında şeytanı karşısında görür. Şeytan, dünyada bulunan herşeyin kendi malı olduğunu söyler ve o taşı kullanmakla Hz. İsa'nın kendisinin ortağı olduğunu iddia eder. Bu sözleri işitir işitmez Hz. İsa hemen o taşı başının altından alıp fırlatır. Hikâyede insanın dünya malına değer vermemesinin Allah'ın yoluna yönelmesine yardımcı olacağı anlatılmaktadır.

Dünya sevgisinin kınandığı ve şarap içmenin men edilmesinin konu edildiği beyitlerin ardından yer verilen başka bir hikâyede Kâbe'de tavaf yaptığı sırada bir kadına kötü niyetle yaklaşan bir adam konu edilmektedir. Adam kadınla konuşmaya başlar; fakat kadın adama yaptığıının yanlış olduğunu, bu şekilde şehvetine yenik düşerek ibadetinin kabul olmayacağını söyler. Senâî bu beyitlerde ibadet ve edebî ırk ve milliyetinin olmadığını vurgulamaktadır. Ebû Leheb Arap olduğu halde Allah'a ibadet etmeye ve kulluk yapmaya kulaklarını kapatırken Fars kökenli Selmân-ı Fârisî ehl-i beytten sayılmıştır.

Nakıs dünyanın sıfatlarının anlatılmasının ardından kaplıcaya giden bir körün temsili yer almaktadır. Ardından sarhoş deve ve adamın hikâyesi anlatılmaktadır. Peşinden gelen deveden kurtulmak için adam bir kuyuya girerek kuyunun başındaki dikenli çalılara tutunur. Çalılığın dibinde siyah ve beyaz iki tane fare görür. Daha sonra kuyunun duvarında dört yılanın ve kuyunun dibinde de bir ejderhanın olduğunu görür. Bunlara rağmen adam, etrafındaki tehlikeleri unutup çalılığın üstündeki balı fark eder ve yemeğe başlar. Bu hikâyede kuyu, felaketler ve felaketlerle dolu olan dünya, dikenli çalı ise insanın hayatını simgelemektedir. Siyah ve beyaz fareler, insanın ömrünü tüketen gece ve gündüz, dört yılan ise insan bedenindeki tüm ölümcül hastalıkların kaynağı olan sevda (kara safra), sarı safra, kan ve balgamı ⁽¹⁰¹⁾ nitelemektedir. Kuyunun dibindeki

¹⁰¹ Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ahlât-ı Erbaa", *DİA*, İstanbul 1989, II, 24.

ejderha ise insanı bekleyen ölümdür. Bal ise insanı baştan çıkararak, etrafındaki tehlikeleri görmesine engel olan dünya nimetleri, arzular ve zevklerdir.

Bir diğer hikâye bülbül ile karga arasında gerçekleşen bir konuşmayı aktarmaktadır. Bülbül, kargaya sesinden dolayı kızar ama her ikisi de bir çocuk tarafından avlanır. Karga, bülbüle bu dünyanın fani olduğunu ve dünyadaki hiçbir şeyin değerinin olmadığını söyler.

Bir bakkalı ve oraya şeker satın almak için giden adamı konu alana bir diğer hikâyede bakkal, şeker kırmak için uzaklaştığında adam, terazide ölçü için bulunan taşları şeker miktarının artacağı düşüncesiyle yer. Bakkal durumu fark eder ve koyduğu taşları yemesinin şeker miktarını da azalttığını söyler. Bu hikâyede dünya ve dünya nimetleri çamura, balçığa benzetilmektedir. Bu dünyanın nimetlerine aldanıp ahiret hayatının yok edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Senâî'ye göre dünyadan yararlanmada zekice hareket ettiğini düşünenler aslında daha fazla zarar görmektedirler.

Bu babın sonlarında yer alan hikâyelerde zamanın sultanı ve peygamberi olan, dünyada büyük bir kudrete sahip Hz. Süleyman'ın bile saltanatının yok olduğu ifade edilmekte, dünyaya hükmeden İskender'in de öldüğünden bahsedilmektedir. Bu hikâyelerle dünyanın faniliği vurgulanmaktadır.¹⁰²

7. Bu Dünya Hayatını Gül Kokusu Gibi Bil

Bu bab gurur, gaflet ve isyan konuları üzerine yazılan beyitlerle başlamaktadır. Ardından boşuna atılan kahkahalar kınanmakta, ömrün boşa geçirilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hz. Nuh'a verilen uzun ömrün ahiret hayatı için hasret sebebi olması, sürekli dünyadan kaçan Lokman Hekim'in ise küçük ve dar bir eve sahip olması ve bu dünya hayatını öteki dünyaya giden bir köprü olarak görmesi anlatılmaktadır.

Ölüm hakkında kaleme alınan beyitlerde "Nerede olursanız olun, ölüm sizi bulur; hatta isterseniz sağlamlaştırılmış yüksek kalelerde olun. Onlara bir iyilik geldi mi bu Allah'tan derler. Bir kötülük geldi mi bu senden derler. De ki: Hepsi Allah'tan. Ne oldu bu kavme ki hiçbir sözü

¹⁰² Senâî, *Hadikatu'l-hakika ve Şerî'atu't-tarika* (tsh. Ali Muhammed Saberî-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdî), 183.

anlamaya yanaşmıyor (Nisâ: 4/78).” âyetine işaret edilmekte ve fani dünyadaki sıkıntılara katlananların baki dünyaya yolculuğunun daha kolay olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca temmuz ayında buz satan bir adamın hikâyesinde insan ömrünün buzun erimesi gibi yok olup gitmesi ve dünyanın vefasızlığı anlatılmaktadır. Bu babda imanını ve aklını kullanan insanların öldükten sonra ruhu ile yeniden doğduğu ifade edilmektedir.

Peygamberlerin, Fars şahlarının ve onların büyüklerinin ve insanoglunun ölümünün sıfatları, beden ve ruhun bekası ve fenası, bu dünyanın kınanması, riyakârlıkla cenneti isteme konularının ardından riyakâr zühd hakkında kaleme alınan beyitlerde Senâî, ikiyüzlü sufilerin halkın arasında sahip oldukları konumu kullanarak kötü işler yapmasını ve sağlam bir inanca sahip olmamalarını eleştirmektedir. Senâî, ikiyüzlülükle cennete girmenin mümkün olmadığını söyleyerek bu konuda insanları uyarmaktadır.

Fani dünya ve şehvet konularından sonra göklerin, yıldızların sıfatları ve on iki burç hakkındaki beyitler gelmektedir ve burada dünya bir kemere benzetilmekte insana o kemerden ister geç ister geçme denilmektedir.

Gaflete kapılıp dünyaya meyleden bir zümrenin bir hikâye ile dünya hayatını kendine dost edinenlerin kınanması ise bir temsil ile ifade edilmektedir.

Kız kardeşlerin kalbinin tesellisi hakkında “Kral, onu bana getirin! dedi. Elçi Yûsuf’a geldiğinde Yûsuf “Efendine dön de sor ona, “Ellerini kesen o kadınların zoru neydi?” Şüphesiz rabbim onların hilesini çok iyi bilir” dedi (Yusuf: 12/50).” âyetine işaret edilmektedir. Hz. İsa’nın ve Karun’un sahip oldukları dünya malı ve bu mallar sebebiyle Allah katında daha yüce makamlarda olamamaları anlatılmaktadır.

Dostluk ve düşmanlığın hikmeti, halis muhabbet ve dostluk hakkında bir hikâye, muhabbette riya, kötü arkadaşlar, kötü kimselerle ilişkileri kesmek, vefasızlığı konu alan bir hikâyeden sonra dostluk ve düşmanlıkla ilgili gerçek, iyi ve kötü dostluklardan bahsedilmektedir. Bu beyitlerde dünyayı kendisine dost edinenlerin öteki dünyalarını yaktıkları, cahillerle dost olanların akıllarını kaybedip ruhlarını bozdukları ve bu şekilde Allah’ın yolundan uzaklaştıkları söylenmektedir. Ayrıca Senâî, cahille kurulan dostluğun zararını fark ettikten sora güzel dostlar

edinilmesini tavsiye etmektedir. Senâî'ye göre arkadaş, neyin helal neyin haram olduğunu bilmeli, dürüst, sevgi dolu ve sadık olmalıdır. Yine arkadaşlık hakkında kaleme alınan bir hikâyede yaşlı bir kadın ve çok sevdiğini iddia ettiği kızı anlatılmaktadır. Yaşlı kadın dualarında kızının yerine ölebileceğini ifade ederken ahırdaki inek, başına yem kazanını geçirmiş bir halde kadının karşısına gelince yaşlı kadın onun Azrail olduğunu sanıp can havli ile eliyle hasta olan kızını göstermekte ve kendisinin değil kızının canını almasını söylemektedir.

Aptal insanların sıfatlarının anlatılmasından sonra aşk detaylı olarak ele alınmaktadır. Hakiki aşka ulaşmanın anlatıldığı beyitlerde Mecnun'un kurduğu tuzağa bir geyiğin yakalanması ve bu geyiğin gözlerini Leyla'ya benzeten Mecnun'un bu geyiği avlamasının kendisine yasak olduğunu ve onu serbest bırakması gerektiğini söylemesi hatırlatıldıktan sonra aşk yoluna adım atan kişinin sevgili uğruna her şeyi feda etmesi ve geçici arzulara kapılmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Ardından sırasıyla insan ve onun işlerini anlatan bir temsil gelmekte, insanın sıfatları açıklanmakta, İslam'ın hidayet sebebi olmasıyla ilgili Hz. Ömer ve cahiliye dönemini yaşamış bir grup insanın o dönemleri hatırlayıp cehaletle geçirdikleri vakitten pişmanlık duymaları ve o dönemleri bilmeyen Abdullah b. Ömer'e, Hz. Ömer'in İslam döneminde doğduğu için küfrün acısını tatmadığını ve bu nedenle imanın neşesinden ve değerinden habersiz olduğunu söylemesi anlatılmaktadır.

Ayrıca insanın sertliği, kötü itikat ve havf, geçim sıkıntısı, zalim ve mazlum hakkında bir hikâye, soyun kesilmesi, dünyada mağrur olanların sıfatları, dünya sevgisi ve gururlanma ile ilgili bir temsil, nefsin sıfatları ve halleri ve "İnsanın kan damarlarında dolaşan şeytan ve şeytanlar vardır.¹⁰³" hadis-i şerifi yedinci babda yer alan diğer başlıklardır.

Tembellik ve gevşeklik hakkında ise Hz. Peygamber'in (a.s) "İki günü eşit olan zarardadır.¹⁰⁴" hadis-i şerifine işaret edilmektedir.

¹⁰³ Mevlevî Muhammed Sâlih el- Mâzenderânî, *Şerh-i Usûl-i Kâfi*, El-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire 1660, X, 178.

¹⁰⁴ Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmiddîn* (tsh. Müeyyiddin Muhammed Hârezmî), *İntişârât-i 'İlmî ve Ferhengî*, Tahran 1386 hş., IV, 581.

Ahireti tercih etme uğruna yurtları terk etme ile ilgili “İlim Çin’de de olsa alınır.¹⁰⁵” hadisi hatırlatılmaktadır. Seyahat edilse bile insanın vatanıyla gurur duyması gerektiği vurgulanmaktadır. Buradaki beyitlerde bu terk edişteki hareket ve seyir sırasında sıkıntı çekilmesi övülmektedir.

Nefsin edebi ve şerefi konulu şiirin ardından ayın devrini anlatan beyitlerde Leyl ve Duhâ surelerinin okunması tavsiye edilmektedir. Yol arkadaşlığını konu alan bir hikâyeden sonra sırla ilgili kaleme alınan beyitlere yer verilmekte ve gerçek arkadaşlığın sürmesinin en önemli koşullarından birinin sırdaşlık olduğu bir hikâyeye vasıtasıyla dile getirilmektedir.

Ayrıca meliklerin sırları saklaması hakkında bir temsil, sohbet meclisinde sema etme ile ilgili bir hikâyeye, vaaz ve nasihat, çöller, tasavvuf ve zühd, tasavvuf ehli olan gönülleri talep etme, açgözlülük ve hırs, sûfilerin halleri ve onların övülmesi konuları ile tasavvufun hakikatleri hakkında bir hikâyeye, gafil bir babanın eğitimindeki cahil bir çocuğu konu alan bir temsil, tasavvufi hallerde tefekkür ve murakabe, dünyada yok olmak, ondan sonra bir kimse veya bir şey olmak ve dünyanın suretinin sıfatları konuları ile yedinci bab sona ermektedir.¹⁰⁶

Yedinci babda Senâî adeta bir vaaz meclisinde gibi okuyucularına nasihat ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Allah’tan uzaklaştıran şeyler hakkında insanları uyarmakta, insanlara dikkatli olmalarını öğütlemektedir.

8. Adaletli Ol; Çünkü Gönül Vilayetinde Peygamberin Kapısını Adil Olan Çalar

Sekizinci bab, Sultan Behram Şah’ın övülmesi, hasletlerinin ve faziletlerinin anlatılması ile ilgili beyitlerle başlamaktadır. Padişah korkusunun sıfatları konusunda “İşte siz o kişilersiniz ki onları seversiniz, fakat onlar sizi sevmez. Siz, kitabın hepsine inanırsınız, onlarsa sizinle buluştular mı inandık derler, yalnız kaldılar mı size karşı besledikleri kin yüzünden parmaklarını ısırırlar. De ki: Geberin kininizle. Şüphe yok Allah, gönüllerde ne varsa hepsini bilir (Âl-i İmrân: 3/119).” âyetine işaret edilmektedir. Ardından gelen beyitlerde Senâî, padişahı gaflet uykusundan

¹⁰⁵ Elbânî, II, 727, Hadis No: 3913.

¹⁰⁶ Senâî, *Hadîkatu'l-hakika ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Ali Muhammed Saberî-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdî), 222.

uyandırmaya çalışmakta, ona aklı ile hareket etmesini ve mülkünü adaletle korumasını tavsiye etmektedir.

Senâî'ye göre kralı uyarırken yalakalık yapmadan hakkı ve adaleti tavsiye etmek gerekmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Hz. Ömer'in babası ile rüyasında konuşması, babasının ona adaletli ve merhametli olmasını söylemesi konu edilmektedir.

Sultan Mahmud ile adalet isteyen bir kadının konu edildiği hikâyede yönetenlerle yönetilenlerden, güç sahibi olanlarla onların hükmü altında bulunanlardan bahsedilmektedir. Zayıf ve güçsüzleri düşünen, insanlara yardım ederek nazik ve kibar davranan yöneticiler övülmektedir. Bir diğer hikâye padişahın bağışlayıcı olması ve adaleti hakkında kaleme alınmıştır.

Sonrasında, kötü kimselerin vasıfları ve sultanın adaletli olması hakkında kaleme alınan beyitler yer almaktadır. Abbasi halifesi Me'mûn'un haksız yere kan dökmesi ile ilgili olarak, Me'mûn'un Yahyâ b. Muâz'ı (ö. 218/833) öldürmesinin ardından insanların, oğlunun kanını haksız yere döktüğü için Me'mûn'a sürekli lanet okuyup hükümlerinin yıkılmasını isteyen annesinden bahsetmelerini anlatan beyitlerde bir gece Me'mûn'un gizlice o kadının yanına gitmesi ve ona Yahyâ'nın bir daha geri dönmeyeceğini ve kendisini oğlu olarak kabul etmesini söylemesi; ancak Yahyâ'nın annesinin Me'mûn'un ihtişamlı makamında kendisine yer olmadığını belirtmesinin üzerine Me'mûn'un utanıp bir daha haksız yere kan dökmemeye karar vermesi anlatılmaktadır. Bir diğer hikâye ise Sultan Mesud tarafından haksız yere öldürülen Vezir Meymendî (ö. 424/1032) ve onun annesi hakkındadır. Sultan Mesud pişmanlık içinde Meymendî'nin annesine gider ve onun düşündürücü ve akıllıca cevapları karşısında Sultan Mesud'un mahcubiyeti artar.

Enûşîrvân'ın (ö.579) sabrı ve hoşgörüsü ile ilgili kaleme alınan hikâyede Enûşîrvân'ın kadehinin çalınmasının ardından pek çok masum insanın işkence görmesi ve Enûşîrvân'ın kadehinden vazgeçerek sabır ve hoşgörü göstermesi, affetmeyi seçmesi konu edilmektedir. Buna göre affedici hükümdar güneş gibi ışık saçmakta, gece gibi de hataları örtmektedir. Sonra yetimlerin, mazlumların ve yaşlıların hanedanlıklarının yıkılma sebebi olduğunu belirten ve bu konuda padişaha adaletli olması hakkında uyarılarda bulunan beyitler gelmektedir. Bu beyitlere göre mazlumların ahı, her türlü silahtan daha etkili ve daha yıkıcı olabilmektedir.

Sultan Mahmud'un adalet ve siyasetini konu alan bir hikâyede Sultan ava giderken arazisi olmayan yaşlı bir adama rastlamakta ve adam yaşadığı sıkıntıları ona anlatmaktadır. Bunun üzerine Sultan ona bir arazi bağışlamaktadır. Bu hikâyeye göre insanın ebedi hayat elde etmesi bu dünyada yapılan iyiliklere ve adaletli davranmaya bağlıdır.

Başka bir hikâyeye, padişah doğru olsa bile yanındakilerin adaletsiz olabileceğini anlatmaktadır. Hikâyede padişah vezirlerinin ve yardımcılarının yaptıklarını desteklememekte ve yapılan kötülükleri telafi etmeye çalışmaktadır. Örneğin Enûrşirvân'ın yardımcıları bir din adamına baskı yaparak tavuğunu alırlar. Enûrşirvân da yerine bir kuzu verir. Senâî'ye göre vezirlerin ve yardımcıların iyi davranmaları yine krala bağlıdır.

Cahil ve zalim bir kadının anlatıldığı beyitlerde bekçi tarafından suçsuz yere vurulan adamın kadiya gidip onu cezalandırmasını istemesi üzerine kadının, adama kendisini vuran görevliye bir sığır hediye etmesini aksi takdirde bir dahaki sefer kendisini öldürebileceğini söylemesini konu etmektedir ve adaletle hükmetmesi gereken kadının cahilce davranışı kınanmaktadır.

Padişahın yeterliliği ve kifayetli olması hakkında Senâî, Sultan Mahmud'un güçlü ve yetenekli sıfatlarını sıralayarak Sultan'ı Roma kralına tanıtmaktadır.

Padişahın yumuşak siyaseti hakkında kaleme alınan hikâyede padişaha halka karşı sabır ve tahammülle muamelede bulunması tavsiye edilmekte, siyaset ve politikada edepi bir şekilde zulmü ortadan kaldırmak için Hişâm b. Urve'nin (ö. 146/763) dilinden sözlere yer verilmektedir. Padişahın bağışlayıcılığını anlatan bir hikâyenin ardından meliklerin ve sultanların uyanık, koruyucu ve bağışlayıcı olması hakkında bir bahar günü ava giden Sultan Mahmud'un bir ceylanın peşinden giderek askerlerinden ayrı kalması ve ceylanı bağışlaması anlatılmaktadır.

Meliklerin sırlarının korunması gerektiğini belirten beyitlerin peşinden padişaha, "İyilik yaparsanız hep iyilik bulursunuz, kötülük yaptığınızda ise sürekli kötü şeyler bulursunuz." şeklinde tavsiyelerde bulunmaktadır. Buna göre alışkanlıklar insanları iyi ve kötü davranışlara yönlendirmektedir. Ardından yer verilen beyitlerde İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) kendisine hakaret eden adama tepki göstermeden kendi kendisine "Eğer bu adamın dediği gibiysem o zaman kendimi kötü ahlaktan

arındırmalıyım, yok eğer öyle değilsem ona cevap vermeme gerek yok. Kötü bir şekilde ona cevap verirsem onunla aramda ne fark kalır?" demesi anlatılmaktadır.

Adaletli olmak ve sitemde bulunmamak hakkında "Yeryüzünde bulunan her şey fânidir (Rahman: 55/26)." âyetine işaret edilmekte ve hükümdarlığın yok olmasının sebepleri arasında halka uygulanan ekonomik baskılardan ve yüksek vergilerden bahsedilmektedir.

İş bilmez ve politikadan anlamaz bir sultanın anlatıldığı hikâyeden sonra öğretmenlerin yoksulluğundan bahsedilmektedir. Ardından da Behram Şahın yiğitliğine, cesaretine ve siretinin güzelliğine değinilmektedir.

Dindar âlimlerinin taahhüdü hakkında Hz. Peygamber'in (a.s.) "(Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i işaret ederek) benden sonra o ikiye uyun.¹⁰⁷" hadis-i şerifine işaret edilmektedir.

Ardından gönlünü heva ve hevesine teslim etmiş padişaha bağlanılmaması gerektiği söylenmektedir. Ebedi mülk isteyen padişahın adaletle hükmetmesi zulmü kuyuya hapsetmesi, kuru olan şeriatin gözyaşıyla ıslatılması, susuz olan küfrün de kılıçla sulanması tavsiye edilmektedir. Tekrar Behram Şah övülmekte, onun hüküm vermesi hakkında gücünden ve kudretinden söz edilmektedir. Padişah methedilirken on iki burcun özellikleri kullanılmaktadır.

Daha sonra Kahire devletinin bilim adamlarının, emirlerinin ve onların hizmetkârlarının sıfatlarının ve Allah'ın onları çoğaltmasının anlatıldığı beyitler gelmektedir. Behram Şah'ın oğlu Emir Celâlüddevle'nin, vezirlerin, sadrazamların ve kadıların, Halife Mansur'un (ö. 158/775), Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) övülmesinin ardından kadılardan oluşan birtakım şahsiyetler hakkında methiyeler söylenmekte ve *انا خير* (Ben daha hayırlıyım.) ifadesi ile "Allah, sana emrettiğim zaman neden secde etmekten çekindin, seni meneden sebep neydi dedi. O, ben ondan daha hayırlıyım dedi, beni ateşten halkettin, onu balçıktan yarattın (A'râf: 7/12)." âyetine, *لو كشف* (Şayet açığa çıkmış olsaydı) ifadesi ile Hz. Ali'nin "Gaybın üstündeki maddi perdeler çekilse, imanımda bir artma olmaz." sözüne,

¹⁰⁷ Canan, XII, 423.

والراسخون (Bilgide derinleşenler) ifadesi ile de "...Bu yüzden, bilgide derinleşenler şöyle derler: "Biz ona inanırız, onun tamamı Rabbimizdendir. Derin kavrayış sahipleri dışında kimse bundan ders almasa da (Âl-i İmrân: 3/7)." âyetine işaret edilmektedir.

Sekizinci bab, Senâî'nin adalet, siyaset ve yargı konularındaki görüşlerini açıkladığı babdır. Senâî, sultanlara, vezirlere ve kadınlara yazdığı beyitlerle nasihatlerde bulunmaktadır. Senâî, sultanların karakterini peygamberlerin karakterine yakın görmektedir. Sultanları affedici, adaletli ve alçakgönüllü olmaya, iyilikle davranıp hoşgörülü davranmaya davet etmektedir. Senâî'ye göre sultan, dinî ve memleket meselelerinde cesur olmalıdır. Ona göre sultanın yanında cahil bir vezirin olması sultanın aklını kullanamamasından kaynaklanmaktadır. Kıskanç ve kötü niyetli bir vezir talihsizlik sebebidir ve Senâî'ye göre iyi bir vezir ve danışman bilgisiyle doğru yola götüren insandır.¹⁰⁸

9. Yolun Uzaklığı Gönlün Tembelliğinden, Küfür ve Din İkiyüzlülüktendir

Dokuzuncu bab, mutluluğa giden yolun ve sırât-i müstakîmin tarifi ile başlamaktadır. Bu beyitlerde ولا يرضى (Razı olmaz) ifadesi ile "Kafir olursanız bilin ki Allah, sizden müstağnidir; fakat kullarının kafir oluşuna da razı olmaz ve şükrederseniz sizden razı olur ve hiçbir kimse, bir başkasının yükünü yüklenemez; sonra da dönüp varacağınız yer Rabbinizin kapısıdır da O, neler yaptığınızı haber verir size; şüphe yok ki O, gönüllerde ne varsa hepsini bilir (Zümer: 39/7)." âyetine işaret edilmektedir. Ardından zamanın ehli hakkında kaleme alınan şikâyet beyitleri gelmektedir.

Mazeret ve kusur hakkında Senâî, Allah'tan gafil olan insanların arasında olmadığı için Allah'a şükürünü dile getirmekte ve Senâî olarak dünyadan ayrılmayı bildiğini ifade etmektedir. Hakikat ve tarikat yolunu açıkladıktan sonra ahiretin dünya hayatına göre üstünlüğü konusunda bir zâhid ile Me'mûn (ö. 218/833) arasında geçen bir konuşmaya yer vermektedir. Buna göre Me'mûn, zahidin Bağdat'a gelişini "merhaba, merhaba!" diyerek kutlar, zâhid ise onun bu davranışını kınar ve mutluluğun bu

¹⁰⁸ Senâî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Ali Muhammed Saberî-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdi), 269.

dünyada yeri olmadığını, eğer bu dünyada mutlu olunursa cennetin unutulmuş olduğunu söyler. Bunun üzerine Me'mûn davranışlarından ve sözlerinden dolayı utanç duyar.

Sonra yer verilen bir hikâyede bir köyde salgın hastalık sebebiyle ineklerin ölmeye başlaması üzerine bir adam, kendi ineğini komşusuna satarak onun eşeğini alır. Ancak komşusuna sattığı inek yaşarken kendi eşeği ölür ve adam, eşek ile ineğin farkını anlamadığı için kendisini kınar.

Sahtekâr şairlerin kusurları konusunda Senâî, kendisini şair sanarak şiir söyleyen insanları kelimelerin anlamlarını bilmeden yazdıkları, padişahlara değer vererek onları övdükleri ve dindar insanları yok saydıkları için kınamaktadır.

Sıradan insanlar ve cahiller hakkında Senâî, iyi ve kaliteli olarak tabir ettiği insanlarla oturup sohbet etmeyi, mümkün olduğu kadar cahil ve sıradan insanlardan uzak olmayı tercih ettiğini ifade etmektedir.

Ardından düşmanların kınandığı ve evliyaların nasihatleri hakkında bilgi veren beyitler gelmektedir.

Senâî, akrabalarla ilgili olarak insana en yakın olan akrabanın erkek kardeş olduğunu; ancak babaları öldükten sonra kardeşliğin sona erdiğini ve erkek kardeşin en yakın düşman haline geldiğini söylemektedir. Kız kardeşe alakalı olarak ise doğduğunda babasının yüzünü kara etmesinden, babasının ölümünün ardından mirasın dörtte birini aldığından bahsetmektedir. Ona göre kız çocuğu utanç ve rezalet sebebidir, kız çocuğun dünyaya gelmesi talihsizliktir. المَكْرُمَاتِ دَفْنِ بَنَاتِ [Kızların defnedilmesi asil davranışlardandır. (?)] cümlesi ile mezarı kızlar için en iyi yer olarak gördüğünü belirtmekte yine mezarı kızlar için en uygun damat şeklinde tasvir etmektedir. Amca ve dayı ise Senâî'ye göre sırta hançer vuran kişilerdir. Amca عم ('amm) kelimesini غم (gam) kelimesi ile hala خال (hâl) kelimesini de وبال (vebal) kelimesi ile eşleştirmektedir.

Şehvet ve arzu çeşitleri hakkındaki beyitlerden sonra bunların sebepleri açıklanmakta ve bazısının hastalık yüzünden ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Evliliğin manası üzerine kaleme alınan beyitlerde din ile paranın bir arada bulunmayacağı gibi güzel yüz ile güzel huyun da bir arada olmayacağı ifade edilmektedir.

Mizah yoluyla ele alınan bir temsilde yeryüzünde kuraklığın ve kıtlığın olmasının sebebi göklerin cimri olmasıyla açıklanmaktadır. Ardından kıtlık arttıkça insanlar arasında nezaket ve uysallığın azalması, insanların hayatta kalma arzusuyla birbirlerini yemeye başlaması anlatılmaktadır. Bu hikâyede ننگ;(zenci) ifadesi ile yamyam tanımlaması yapılmakta ve onun vasıfları anlatılmaktadır.

Senâî, kendi sûfilikliğini kınanmasına dair kendisini gece gündüz evinde ibadetle meşgul olan bir sûfî olarak kabul etmemektedir. Ona göre ibadetleri taklit yoluyla yapmak sıradan insanların işidir, hakikat ehlinin işi değildir. Sûfilikle ilgili bir temsilde kalacak yeri olmayan bir sûfinin kuraklık çeken bir beldeye bir camiye boş görüp mesken yapmasını, fasık bir kimsenin kötü muamelesine rağmen sûfinin ettiği dua ile o beldeye yağmurun gelmesini anlatılmaktadır. Hikâyede, insanların kıtlıkla imtihan edilmelelerinin sebebinin günah fiillere devam etmeleri olduğu, sûfilerin ise Allah'tan korkmaları sebebiyle kurtuluşa erdikleri belirtilmektedir.

Fakihlerin birbirine yakınlığı hakkında Senâî fakihleri bir kimsenin selamını getirmeden iş yapmayan kimselere benzetmektedir. Bu beyitlerde basiretsiz karaktere sahip olduklarından basiretsiz sözler sarf ettikleri, dış görünüşleri ile içlerindeki çirkinliği gizledikleri, zahirde âlim görünseler de batinında cahil oldukları ve onların cahilliklerinin neticesi olan işlerin kıyamet günü ortaya çıkacağı anlatılmaktadır.

Bir başka hikâyede bir hırsız, dindar bir adamın kıyafetlerini çalarak sevinçle bostana giderken dindar adam mezarlığın yolunu tutmaktadır. Bu olaya şahit olan başka bir adamın hırsızın kıyafetleri çalıp bostana gitmesine rağmen kendisinin neden mezarlığa gittiğini sorması üzerine adam, ölümün elbet onu bu topraklara getireceğini ve mezarda onu çıplak bırakacağını, yaptıklarının cezasını Allah'ın vereceğini söyler. Buna göre işlenen suçtan kaçmak imkânsızdır ve zaman, mutlaka ölüm tuzağını hazırlar.

Rey şehrine gelen kıtlığı anlatan hikâyeye, kıtlık sonucu halkın çok zor durumlarda kalmasını, insanların adeta birbirlerini yiyen kurtlara dönüşmesini, birbirlerinin kanını süt gibi helal saymalarını, bu yüzden

annelerin sürekli gözyaşı dökmesini konu almaktadır. Hikâyede kendi menfaatine düşkün insanlara asla güvenilmeyeceği anlatılmaktadır.

İkiyüzlü bir şekilde Kur'an okuyanların sıfatları anlatılırken görülecek çok şey olduğu halde insanların gözlerinin kör olduğu, Kur'an okumayı bırakanlara evlerindeki farelerin öğretmenlik yapacağı anlatılmaktadır. Burada fare insanın ömrünü kemiren zamandır.

Allah'a tapanlar hakkında Senâî, din yoluna yönelen kişilerin halka yüz çevirip Haricilerin ve Mürcielerin yolundan değil Sünnilerin yolundan gidenler olduğunu söylemektedir. Senâî'ye göre onların gönülleri hasret ateşinden yansa da dünyadaki halleri kötü görünse de Cebrail'in kanatları onların sofrasıdır ve onların yeryüzünden bedenleri gitse de isimleri kalmaktadır.

Makam ve mal peşinde olup derviş kılığında görünenlerle ilgili olarak *أَضَلَّ بِلَهُمْ* ifadesi ile "Yoksa sen onların çoğunu, söz dinler ve akli erer mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta yol yordam bakımından hayvandan da sapıktır onlar (Furkân: 25/44)." âyetine işaret edilmektedir.

Gazne'nin büyüklerinden bahsedilen beyitlerde Gazne'nin ikiyüzlü, sahte âlimlerine, minberde oturup kendisini vaiz sanan kişilerine yer verilmektedir. Ardından kötü şairlerin de eleştirisi yapılmakta ve kendisini onlar gibi olmadığı için talihli saymaktadır.

Yaratılmışlara kul, köle olmanın kınanmasında ise Senâî, Allah'tan başkasının hizmetinde olmadığı için Allah'a şükretmektedir. Rızkı veren Allah'tır ve O'nun olduğu yerde ne kimseden korkulmalı ne de bir şey beklenmelidir.

Kanaat edip arzuları terk etmek hakkında Hipokrat'la İskender'in konuşmasına yer verilmektedir. Buna göre İskender, Hipokrat'a kendisinden ne dilerse dilemesini söyler. Hipokrat da üç şey ister: Günahlarının bağışlanması, gençleşmesi ve rızkının artırılıp ölümsüz olması. İskender, bunların hepsinin yaratıcının elinde olduğunu O'nun ol demesiyle gerçekleşeceğini kendisinin bir şey yapamayacağını belirtir. Hipokrat da İskender'e doğru söylediğini, hakiki güç ve yüceliğin Allah'a ait olduğunu ve her ne kadar hükümdarlığa ve mülke sahip olsa da kendisi gibi aciz biri olduğunu söyler.

Sonrasındaki hikâyede Lokman Hekim ile Azrail arasında geçen bir konuşma yer almaktadır. Azrail, Lokman Hekim'e evine neden değer vermediğini ve süslemediğini sorar. Lokman Hekim, ölümden sonra sadece kefen giyeceğini, evinin Ehrimen'in ateşi gibi olduğunu söyler. Ona göre, yaratılış amacına uygun bir insan olmanın gerekliliğinin iyi bilinmesi için insanın evinin görkemi az olmalıdır.

Cahil hekimlerin kınandığı beyitlerde onların koyduğu yanlış teşhisler eleştirilmektedir. Hz. Muhammed'in (a.s.) "İlim ikidir: Beden ilmi ve din ilmi."¹⁰⁹ hadis-i şerifi beyitlerle açıklanmaktadır. Ardından hastalıkların çıkış yerlerinden ve elli çeşit hastalıktan bahsedilmektedir. Senâî'ye göre Azrail'in arkadaşı olan bilgisiz doktorlar yüzünden her yıl yüz binlerce hasta ölmektedir. Senâî, Allah böyle doktorlardan herkesi korusun demektedir.

Yıldızlara bakarak müneccimlikte ve kehanette bulunmanın batıl olduğu söylenmekte ve hadis-i şeriflerle bu görüş desteklenmektedir. Felek, dokuz mertebe olarak açıklanmaktadır. Yedi yıldızdan gelen uğursuzluklar ve olumlu şeyler anlatılmaktadır. On iki burç ve sembolleri hakkında bilgiler verilmektedir. Yıldızların şerefi, vebali, yükselişi ve inişi hakkında söylenen beyitlerin ardından cahil bir müneccim ve akıllı bir padişahı konu alan bir temsile yer verilmektedir. Bu temsilde padişah müneccimi yanına çağırır ve ondan takvimden bir gün seçmesini ister. Padişah, seçtiği günün onun için çok mutlu bir gün olacağını söyler. Müneccim günü seçer; fakat padişahın bundaki amacını göremez. Sabah erkenden padişahın huzuruna gelen müneccimdeki neşeli hali gören padişah çok üzülür ve onun boynunun vurulmasını ister. Çünkü müneccim kralın söylediklerini ciddiye alarak aklıyla hareket etmeyi terk etmiştir.

Müneccimlerin gafil olarak nitelenmesinden, işlerini canı gönülden yapmadıklarının ifade edilmesinden sonra burçların ve takımyıldızlarının sıfatları zikredilmekte ve dokuzuncu bab Senâî'nin, insanın sadece yemek ve içmek için yaratılan bir varlık olmadığını, insanın yaratılış amacının daha üstün olduğunu ifade ettiği beyitlerle sona ermektedir.¹¹⁰

¹⁰⁹ Mevlana Muhammed Rebhânî, *Riyâd'ün Nâsîhîn* (Çev. A. Faruk Meyan), Berekat Yayınevi, İstanbul 1980, 584; Bu ifade İmam Şâfî'ye ait bir sözdür (İmam Burhaneddin Ez-Zernuci, *Ta'lim'ül-Müteallim* (Çev. Ali Kara), Şifa Yayınevi, İstanbul 2008, 37).

¹¹⁰ Senâî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerî'atu't-tarîka* (tsh. Ali Muhammed Saberî-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdî), 340.

10. Benim Şiirim Din ve Şeriatin Şerhidir, Doğru Sözlü Şair İşte Budur

Onuncu bab, Senâî'nin Şah'a olan sevgisini dile getirmesi ve ona karşı yazdıklarından dolayı özür dilemeye çalışmasıyla başlamaktadır. Yazı, kalem, kâğıt ve bunların tehlikelerini dile getirdikten sonra Senâî, insanlardan kendisini soyutlama ve eserini tasnif etme sebebi üzerine okuyucu ile hasbihâl etmektedir. *Hadîka'* yı boşuna kaleme almamıştır, şiirlerini can-ı gönülden söylediği için eseri diğer şairlerin eserlerinden farklıdır. Senâî, zamanın insanlarına karşı kendisiyle gurur duyduğunu ifade ettiği beyitlerde kurt ile Hz. Yusuf'a işaret etmektedir. Buna göre, bir kör için kurt ve Yusuf aynıdır ve böyle birbirinden çok farklı olan şeyleri aynı değerlendiren insanları dikkate almamak gerekir.

Ardından gelen beyitlerde Hz. Davud'un sesinin güzelliğinden bahsedilmektedir. Öyleki o namazda sesini yükselttiğinde kuşlar yanına gelmekte, vahşi hayvanlar başlarını kaldırmaktadır. Ancak sağır bir kişiye bu ses tesir etmemektedir.

Bu babda Senâî'nin başkalarını övmekten vazgeçtiği, toplumdan kendisini soyutlayarak kendi iç dünyasına yöneldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Senâî, yaşlılığın kendisini zayıf ve aciz yaptığından, çehresi sarı ve kırmızı olarak tasvir ettiği ölüme doğru gittiğinden ve kendi ruh halindeki değişimlerden bahsetmektedir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Senâî, kanaat sahibi olmaktan dolayı hissettiği memnuniyeti de dile getirmektedir.

İctihatla ilgili kaleme alınan beyitlerde iyi bir yaşam için cihadın, Allah'a itaatın, ihlâsın ve samimiyetin olması gerektiği vurgulanmakta, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında cihadla İslam devletini güçlendirmesi, devlet hazinesine yenilikler getirmesi anlatılmaktadır.

Sonra, ruhun bedenden özgür kılınması hakkında Senâî'nin tavsiyeleri yer almaktadır ve bu konuda ölümün hakikat, yaşamın batıl olduğu, mutlak olan ahireti anlamak için batılı terk etmek gerektiği söylenmektedir.

Senâî, kendi sözünün üstünlüğü hakkında sıkıntı ve zorluk çekilmeden şairliğin ve şiirin ortaya çıkamayacağını, rahat hayat koşullarında

yaşayan şairlerin şiirlerinin sadece şeytani düşüncelerin açığa vurulması olduğunu ifade etmektedir.

Senâî, kendisine bir ev düzenleyen, maddi olarak yardımcı olan Mes'ûd-i Tîşe hakkında övgülerini dile getirmektedir. Onu şehirdeki en yakın dostu olarak tanımlamaktadır. Yine de o evin içinde kendisini mezardeki ölü gibi görmekte ve kanaat sahibi olan kişinin şımarık olmayacağını belirtmektedir.

Senâî, kendi kanaatkârlığı ve inzivaya çekilmesi hakkında hiç kimseden bir şey istememeyi öğütlemekte, kimsenin bir diğerinin iç dünyasını bilemeyeceğini ve sabır göstermeden insanın kendi yararına olacak gönül vilayetine ulaşamayacağını söylemektedir. Ardından kanaatle ilgili olarak bu dünyadan ve içindekilerden soyutlanmayı, ihtiyaçtan fazlasına gözleri kapatmayı, dünyanın aldatmacalarına kanmadan ahiret yurduna yürümeyi öğütlemektedir. Sonraki hikâyede Allah'a bağlılığı olmayan kişinin bir gönlünün olamayacağını, insanın kendisine ait olmayan dünyadan uzak durup Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetine uyması gerektiğini ifade etmektedir.

Kediden korktuğu için farelerin evlerini yerin altında yapmalarını anlatan hikâyede ölüm, fareyi avlayan kedi gibi tasvir edilmektedir. Kedinin fareyi avlamak için diş ve pençelerini güçlendirmesi gibi ölüm de insanı avlamak için türlü sıkıntılarla ve zorlu imtihanlarla beklemektedir.

Başka bir hikâyede diş ağrısı çekmemiş birinin diş ağrısını sadece kavramsal olarak bilebileceği, tam olarak bilmenin ancak yaşayarak mümkün olacağı anlatılmakta, halvetin ne olduğunun tecrübe edilerek manasının kavranılacağı ifade edilmektedir. Ardından Senâî'nin kendi halveti, tok gözlülüğü ve iradesi, zaafı ve kötü kalplığı hakkında kaleme aldığı beyitler bulunmaktadır.

Kuş ile tuzak arasında geçen bir konuşmanın hikâye edildiği beyitlerde tuzak, etrafındaki yemlerle kuşu aldatmaya çalışmaktadır. Kuş, yemlere ulaşmak için hamle yapınca tuzağa tutulduktan sonra kötülerle dolu bu dünyada gafleti ve cahilliği seçtiğini, hiç kimseden vefa görmediğini söylemektedir.

Senâî, cahil insanları küçümsemekte ve onlara birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Hz. Nuh'a Allah tarafından dokuz yüz elli yıl ömür verildiğini; ancak bu süre içinde ona sadece dokuz kişinin kulak vermesinden

hareketle kendi davetini Hz. Nuh'un daveti gibi görmekte, nasihatlerini dinlemeyenlere üzülmeceğini ifade etmektedir.

Zamanın insanların cahilliği ile ilgili bir diğer hikâyede zamanın insanların hiç utanma kalmadığından, bekçinin zalim, kadının cahil olduğundan bahsedilmekte, Allah'tan başkasına bağlılığı olmayan ve emeği parayla altınla değil imanla ölçülen özgür adamın dünyadan usandığı anlatılmaktadır. Ne kadar çok para ve altına sahip olunursa o kadar çok şeytanın yolundan gidileceği, bu yalan dünyanın maddi unsurlarından vazgeçilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Şeriat ve şiir hakkında Senâî, şeriati şiire tercih ettiğini belirtmektedir. Ona göre şairin sözü sadece bir göz kırpışken peygamberlerin sözleri tamamen ışıttır. Şeriat sabah ışığı gibi aydınlığı artıran bir unsurdur. Senâî'ye göre hekimler sadece bedenin görünen unsurlarını bilebilirken peygamberler insan ruhunu anlamaktadırlar.

Onuncu babın son bölümü Senâî'nin eserin şeriata aykırı olduğu düşüncesini bertaraf etme maksadıyla Gazneli âlim Burhâneddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır-ı Gaznevî'ye (ö.551/1156) yazdığı mektuptan oluşmaktadır. Senâî, burada kendisine atılan iftirallardan ve hapis hayatından kurtulmak için yardım istemektedir. Senâî, eseri öğüt vermek amacıyla yazdığını, Burhâneddîn'in belki çok eser gördüğünü ama bunun gibisini göremeyeceğini, bu eserle birlikte bildiği tüm ilimlere ait mevzuları halka iletmeye çalıştığını, eserde yer alan sözlerin âlemin bilgisi olduğunu, eseri Farsça Kur'an olarak okumasını, onda Hz. Muhammed'i (a.s.) ve ehl-i beyti övdüğünü, misalleri, öğütleri, methiyeleri ve sıfatları içeren eserin on bin beyitten oluştuğunu, kendisine iyi veya kötü mutlaka bir cevap vermesini, esere 525 (1131) yılının Âzer (Aralık) ayında başlayıp 534 (1139-1140) yılının Dey (Ocak) ayında tamamladığını ve bu iftiraların kendisine Mordâd (Ağustos) ayının yarısından sonra atıldığını söylemektedir.¹¹¹

SONUÇ

Hakîm Senâî-yi Gaznevî, şairlik mesleğini saray ve methiye şairliğinin dışına çıkarıp şiiri tasavvuf, din ve felsefe bilimi ile bir araya getirmiştir.

¹¹¹ Senâî, *Hadikatu'l-hakika ve Şerî'atu't-tarika* (tsh. Ali Muhammed Saberî-Rukiye Timûriyân-Behzâd Sa'îdi), 377.

Fars tasavvuf edebiyatında tasavvufi görüşleri, ilk defa en kapsamlı şekilde dile getiren şair olmuştur. Senâî, *Hadikatü'l-hakika*'sıyla tasavvufun bir bilim dalı olarak gelişmesine katkı sağlamıştır.

Senâî'ye göre; gerçek varlık sadece Allah'tır. O'nun bir oluşu sayıdan, şekilden ve cisimden bağımsızdır. Allah samed'dir; tüm varlık O'na muhtaçtır. Allah'ı bilmek, kul olmanın bir gereğidir.

Kulun nihai amacı vuslat ve vuslatın ilk rehberi Kur'an, ikinci rehberi de Hz. Muhammed'dir.

Bütün peygamberler, dört halife, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin övgüye layık insanlardır.

Akıl, Allah'ı bilmek için bir vasıta; akıl vuslat yolunda terk edilebilir. Çünkü tehlikelere karşı tedbir almakla görevli akılla bu meşakkatli yolda yürünemez. Bu yol aşkla katedilir; çünkü mesafeleri kısaltan aşktır.

Gönül, Allah'ın tecelli ettiği yerdir; nazargâh-i ilâhidir. Tefekkürün ve vuslatın mekânı gönlün tek sahibi Allah'tır.

Dünyadan el çekmek, ondan uzaklaşmak gerekir. Dünya geçicidir. Ölümden kaçış yoktur, herkes ölümü tadacaktır.

Sultan Behram Şah da övgüye lâyıktır. Yöneticiler, halka adaletli ve merhametli davranmalı, onları koruyup kollamalıdır.

Allah'a giden yol İslâm'dır. Bu yolda samimiyetle yürümek gerekir.

İnsanlardan uzaklaşıp inzivaya çekilmek insanı olgunlaştırır.

Allah'ın tecellilerinin bulunduğu hakikatler bahçesinde insanın, güneş ışınlarıyla etrafa hoş kuku yayan bir gül olmaya çalışması gerekir. Bunun şartı da Allah'ı bilmek, O'na kul olmak ve gönülde O'ndan başkasına yer vermemektir. İnsan için dünyadaki imtihanın özü budur. Beden, akıl ve nefis gibi fani dünyanın unsurları ile vuslat gerçekleşmez. Hakiki âleme ait olan ruhtur ve bu yolculuğun amacı ruhun yaratıcısına kavuşmasıdır.

Hadika, dini ve tasavvufi bir eser olmakla birlikte şiir, hikâye, öğüt, vaaz ve biyografi kitabıdır da. İçerdiği terimler itibariyle manzum bir tasavvufî terimleri sözlüğüdür.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ahmet, "Senâî'nin Hal Tercümesinin Meseleleri", *Necati Lugal Armağanı*, 7 (50), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1968, 115-150.
- Bedüzzaman Furûzanfer, *Ehâdîs ve Kısas-i Mesnevî I-VI* (Tsh. Huseyin Dâvudî), Müessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1381 hş.
- Beşîr, Ali Asgar, *Seyrî der Mulk-i Senâî*, İntişârât-i Beyhakî, Tahran 1356 hş.
- Bilgin, Azmi, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, Fatih Sultan Mehmet Kütüphanesi, S. 1, İstanbul 1995, 61-82.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi I-XVIII* (6. Baskı), Akçağ yayınları, Ankara 2014.
- Değirmençay, Veyis, *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2017.
- , *Fünûn-i Belâgat ve Smâât-ı Edebî*, Aktif Yayın Evi, Ankara 2014.
- Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkîretu's-şu'arâ* (Tsh. Edward Brown), İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1382 hş.
- Dirâyefî, Mustafa, *Terceme-i Tasnîf-i Gururu'l-Hikem ve Dureru'l- Kelim*, Merkezü'n-neşru't-Tâbî li Mektebi'l-İlâmî'l-İslâmî, Kum 1366 hş.
- Durrî, Zehra, *Şerh-i Duşvârihâyî ez Hadîkatu'l-Hakîka-i Senâî*, İntişârât-i Zevvâr, Tahran 1392 hş.
- Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem es-Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerî'atu't-tarîka I-II* (Tsh. Muderris-i Razavî), Çâphâne-yi Sipehr, Tahran 1394 hş.
- Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem-i Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerî'atu't-tarîka* (Tsh. Ali Muhammed Sabirî-Rukiyye Teymûriyân-Behzâd Sa'îdî), Kitâbhâne-yi Meclis-i Şûrâ-i Millî, Tahran 1389 hş.
- Ebu'l-Mecd Mecdûd Senâî-yi Gaznevî, *Mecmu'e-i Çehâr Kitâb-i Nâyâb* (tsh. Gulâm Celâlî), Metbe-i Senâî, Dânişgâh-i Kâbil, Gazne 1332 hş.

- El- Kârî, Nureddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Sultân Muhammed Ali, *Mir-katu'l-mefâtîh I-XI*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2015.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *Sahîhu'l-Câmi'ı's-Sagîr ve Ziyâdâtüh I-II*, el-Mektebü'l-İslâmî, Kahire 2006.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan, "Ahlât-ı Erbaa", *DİA*, İstanbul 1989, II, 24.
- Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Dîvân* (Tsh. Pervîz-i Bâbâyî), Müessesesi-i İntişârât-i Nigâh, Tahran 1375 hş.
- Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Seyru'l-'ibâd ile'l-me'âd* (Tsh. Sa'îd-i Nefîsî), İntişârât-i Mecelle-i Edebî-yi Nesîm-i Sebâ, Tahran 1316 hş.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmiddîn I-IV* (6. Baskı) (Tsh. Mueyyiddin Muhammed Hârezmî), İntişârât-i 'İlmî ve Ferhengî, Tahran 1386 hş.
- İmam Hafız el-Münzirî, *Hadislerle İslam Tergîb ve Terhîb I-VI* (2. Baskı) (Çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar, Durak Pusmaz, Ahmet Arpa, Abdullah Yücel), Huzur Yayınevi, İstanbul 2019.
- Kânûnî, Hamid Rızâ, "Nigeriş-i Senâî be Dâstân der Hadîka ve Dîvân", *Faslnâme-i Tahsîsi-yi Mutâle'ât-i Dâstânî*, S. 4, Tabistân 1992-93. 89-105.
- Mâzenderânî, Mevlevî Muhammed Sâlih, *Şerh-i Usûl-i Kâfî I-XII*, El-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire 1660.
- Muzafferî, Ali Rıza-Mîlân, Dilâî, "Berresî-yi Mebânî-yi Felsefî, İrfânî Hestî-şinâsî-yi Senâî der Hadîka", *Zebân ve Edeb-i Farsî-yi Dânişgâh-i Tebrîz*, S. 228, Tebriz 1392 hş., 165-184.
- Rebhânî, Mevlana Muhammed, *Riyâd'ün Nâsîhîn* (Çev. A. Faruk Meyan), Berekat Yayınevi, İstanbul 1980.
- Refî'î, Dâvud, *Tahkîk der Dîvân-i Senâî-yi Gaznevî* (Pâyannâme), Dânişgâh-i Terbiyet-i Muallim-i Tebrîz, Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî, Tebriz 1390 hş.
- Rieu, Charles, *Catalogue of Persian Manuscripts I-II*, British Museum, London 1879.

Safâ, Zebîhullah, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân I-V*, İntişârât-i Firdevs, Tahran 1371 hş.

Savi, Saime İnal, "Senâî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 502-503.

Seccâdî, Seyyid Ziyâuddîn-Şiârî, Câfer, *Nâmeger-i Hadîka-i 'İrfân, Guzîde-i Eş'âr-i Senâî*, İntişârât-i Suhen, Tahran 1374 hş.

Tuğyânî, İshâk, *Şerh-i Muşkilât-i Hadîka-i Senâî*, İntişârât-i Dânişgâh-ı İsfahan, İsfahan 1381 hş.

Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Bâ Kârvân-i Hulle*, İntişârât-i 'İlmî, Tahran 1343 hş.

----- *Custucû der Tasavvuf-i Îrân*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1386 hş.

Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012.

Zernuci, İmam Burhaneddin, *Ta'lîm'ül-Müteallim* (Çev. Ali Kara), Şifa Yayınevi, İstanbul 2008.